

SUVREMENI POPULIZAM

Berto Šalaj

*Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu*

Pregledni rad

Primljeno: kolovoz 2012.

Sažetak Glavna je svrha ovoga rada popunjavanje praznina koje u hrvatskoj politologiji postoje vezano uz tematiziranje i istraživanje fenomena populizma. Rad je svojevrsno eksplorativno istraživanje koje za svoj glavni cilj ima pobrojiti i opisati sve teme vezane uz fenomen populizma kojima bi se buduća istraživanja mogla baviti. Takav tip rada podrazumijeva pregled i analizu najvažnije recentne literature o populizmu. Na temelju takve analize pokušava se odgovoriti na sljedeća pitanja: Kakvo je suvremeno razumijevanje populizma? Može li se populizam smatrati političkom ideologijom? Koji su glavni uzroci jačanja populističkih pokreta u suvremenim demokratskim društvima? Kakav je odnos populizma i demokracije? Pritom, u pokušaju da se odgovori na ta pitanja analiza nije usmjerena na pojedine populističke stranke i pokrete, nego na elemente koji su prisutni u većem broju slučajeva.*

Ključne riječi demokracija, populizam, populistički pokreti, populističke stranke, kriza suvremenih liberalnih demokracija

Uvod

Etimološka usporedba demokracije i populizma navodi na zaključak da se radi o pojmovima sličnog značenja. Demokracija doslovce znači vladavina naroda, dok populizam ima podrijetlo u latinskoj riječi *populus* koja znači narod. U Rimskoj Republici izraz je upotrebljavan da bi se označio politički po-

kret koji je zastupao interese “običnih” građana (Morstein-Marx, 2003). Poput pojma demokracije, i taj je izraz označavao vladavinu koja se provodi u interesu naroda nasuprot oblicima političkog organiziranja koji su primarno vodili računa o interesima malih grupa stanovništva kao što su bile aristokracija i plutokracija.¹ Unatoč toj sličnosti suvre-

* Autor zahvaljuje anonimnim recenzentima na korisnim komentarima i sugestijama. Za sve moguće nedostatke i greške odgovoran je isključivo autor.

¹ Pojam populizma može se povezati i s izrazom *populares* kojim je u razdoblju kasne Rimske Republike označavana jedna od političkih frakcija u Senatu. Radilo se o grupi senatora koji su, premda su sami bili aristokratskog podrijetla, u svojim političkim govorima i djelovanju promovirali ideju vladavine u interesu naroda. Time su se suprotstavljali drugoj frakciji, poznatoj pod nazivom *optimates*, koja se zauzimala za interese senatorske elite. Ta suprotstavljenost, koja se u praksi najčešće očitovala u upotrebi različitih retoričkih konstrukcija, odražavala je postojanje dvostrukog izvora

mena upotreba tih dvaju pojmova sugerira drugačiju situaciju. Upotreba pojma demokracije u javnome i političkom diskursu uglavnom sa sobom nosi pozitivne konotacije, dok se suprotno može konstatirati za pojam populizma. Tako, primjerice, suvremeni političari prihvaćaju da ih se naziva socijaldemokratima, liberalima, demokršćanima ili konzervativcima, ali gotovo svi izbjegavaju da ih se označava populistima. Takvo stanje nameće potrebu za pokušajem politološkog objašnjenja sličnosti i razlika u upotrebi pojmova demokracije i populizma. Taj pokušaj treba sadržavati odgovore na pitanja kao što su: Kakvo je suvremeno razumijevanje populizma? Može li se populizam smatrati političkom ideologijom? Koji su uzroci jačanja populizma u suvremenim demokratskim društvima? Po čemu je populizam sličan demokraciji, a po čemu se razlikuje od nje?

Nažalost, fenomen populizma gotovo je potpuno zanemaren u suvremenoj hrvatskoj politološkoj literaturi. Iznimke su dva rada, od kojih se jedan bavi populizmom u Poljskoj (Cipek, 2009), a drugi tematizira pojavu populističkih političara u Hrvatskoj (Zakošek, 2010). Iako značajni, ti radovi, s obzirom na ciljeve koje su autori sebi zadali, nisu sustavan pokušaj bavljenja samim fenomenom suvremenog populizma. Očito je da hrvatskoj politologiji tek predstoji sustavno bavljenje populizmom i populističkim pokretima. Stoga ovaj rad i treba shvatiti kao prvi korak u tom procesu i svoje-

moći – Senat i narod – u Rimskoj Republici. Kao najpoznatijeg pripadnika frakcije *populares* povjesničari navode Julija Cezara, koji se često u svom političkom djelovanju i osvajanju moći koristio pozivanjem na narod. Više o tome vidi u: Holland, 2003. i Morstein-Marx, 2003.

vršno eksplorativno istraživanje koje za cilj ima pobrojiti sve one teme vezane uz fenomen populizma kojima bi se buduća istraživanja mogla baviti. Takav tip rada podrazumijeva pregled i analizu najvažnije recentne literature o populizmu.

S obzirom na navedeno rad je strukturiran u nekoliko većih cjelina. U prvoj se kratko tematizira porijeklo pojma populizma te se prikazuje njegovo suvremeno politološko razumijevanje. Drugi dio fokusira se na opisivanje najvažnijih obilježja populizma po kojima se on može razlikovati od drugih političkih ideologija i pokreta. U trećem dijelu analiziraju se glavni razlozi recentnog jačanja populizma i populističkih pokreta u suvremenim društvima. Pritom je analiza puno manje usmjerena na pojedine populističke stranke i pokrete, a više na elemente koji su prisutni u većem broju slučajeva. Pitanje uzroka jačanja populizma povezano je, kako će biti pokazano u četvrtom dijelu, s krizom liberalne demokracije, pa će u tom dijelu biti tematiziran i ambivalentan odnos populizma prema demokraciji. Naime upravo se upotrebom koncepta populizma vrlo dobro može opisati priroda izazova s kojima se suočavaju suvremene liberalne demokracije. Pritom je temeljna teza ovoga teksta, na tragu već objavljenih radova drugih autora, da populizam u odnosu prema demokraciji može imati dva lica. Jedno je ono negativno, prijeteće, koje uočava većina političkih teoretičara, tzv. političara glavne struje (*mainstream*) i medija. Viđen na taj način, populizam je prijetnja stabilnosti suvremenih liberalno-demokratskih poredaka. Populizam je svojevrsna patologija koja, ako se ne odstrani na vrijeme, u konačnici može dovesti do kraha demokracije i regresije u neki nedemokratski oblik vladavine. Drugo lice populiz-

ma puno je rjeđe tematizirano, kako u suvremenoj politološkoj literaturi tako i među političarima i medijima. Prema tom viđenju populizam, ističući neke ideje koje su dio populističke ideologije, može doprinijeti prevladavanju krize suvremenih liberalnih demokracija.

Porijeklo i suvremeno razumijevanje pojma

Pridjev populistički u svakodnevnom se govoru najčešće upotrebljava kao izraz kojim se želi diskreditirati političke aktere s čijim stavovima i prijedlozima nisu suglasni oni koji ih prozivaju. Pritom se populiste optužuje za davanje lažnih i nereálnih obećanja i jeftinu demagogiju pomoću kojih nastoje kod ljudi razbuditi “niske” osjećaje i strasti te tako zadobiti njihovu potporu. U isto vrijeme većina suvremenih političkih aktera ne želi da se njihova politika i programi označavaju epitetom populistički i traže neke druge termine za označavanje svojih pozicija. Pojam se, dakle, u suvremenoj politici uglavnom upotrebljava u pejorativnom značenju.

U posljednjih nekoliko desetljeća populizam se u Europi pretežno povezuje i poistovjećuje s jačanjem desnih i radikalnih desnih političkih pokreta (primjerice, Betz, 1994; Betz i Johnson, 2004; Rydgren, 2007). Važno je stoga istaknuti da je izraz populizam u suvremenu politiku i politologiju ušao kao oznaka za lijevi pokret. Naime, pridjev populistički počinje se upotrebljavati krajem 19. stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama kao opis načela i djelovanja Narodne stranke (*People's Party*).² Stranka

² Postoje brojne studije o nastanku i razvoju populizma u Sjedinjenim Američkim Državama. Među najčešće citiranima su knjige *Democratic Promise: The Populist Movement*

se zalagala za veća prava seljaka i radnika i kritizirala tadašnji politički sustav za koji su smatrali da izrazito pogoduje interesima povezanih i korumpiranih političkih i poslovnih elita iz Washingtona i New Yorka. U ekonomskom dijelu programa zahtijevala je veće državne poticaje poljoprivrednicima, progresivno oporezivanje, državno vlasništvo nad prometnim infrastrukturama poput željeznice itd. Politički dio programa obuhvaćao je, među ostalim, uvođenje instrumenata neposredne demokracije na sve razine političkog odlučivanja i skraćivanje mandata predsjednika države. Bio je to pokušaj da se u okviru američkoga političkog sustava inauguriira treća politička snaga, pri čemu je temeljna poruka bila da su se dvije dominantne političke opcije otuđile od naroda i na taj način iskvarile izvorne ideje Američke revolucije. Te su političke elite, u sprezi s poslovnim elitama, “ukrale” američkom narodu demokraciju, pa je stoga glavni cilj populista vratiti suverenost naroda, to jest vladavinu običnih, poštenih ljudi. Stranka je na izborima održanima između 1890. i 1900. godine osvojila nekoliko desetaka mjesta u Predstavničkom domu i nekoliko mjesta u Senatu, ali pokušaj etabliranja populista kao treće političke opcije nije uspio. No preživio je pojam populizma kao oznaka za politič-

in America (Goodwyn, 1976) i *The Populist Persuasion: An American History* (Kazin, 1995). Pritom se Goodwyn više bavi začecima populizma i djelovanjem *People's Party*, a Kazin prati razvoj američkih populističkih pokreta od njihova pojavljivanja u američkoj političkoj povijesti pa sve do kraja 1980-ih. Kazin navodi kako je od nastanka pa sve do 1940-ih godina američki populizam bio dominantno lijevi, po njegovu mišljenju progresivni populizam, a nakon toga sve se više razvija kao desni, reakcionarni populizam.

ki pokret koji zagovara interese običnih građana nasuprot interesima političke i poslovne elite.

Upotreba pojma širi se nakon Drugog svjetskog rata iz Sjedinjenih Američkih Država i u druge dijelove svijeta, ponajprije u Latinsku Ameriku, gdje se upotrebljava za označavanje načina vladanja Juana Perona u Argentini i Getulia Vargasa u Brazilu. Pojam je u tom razdoblju najčešće nekritički upotrebljavan kako bi se označile neuobičajene političke pojave ili pokreti koje nije bilo lako razvrstati prema nekoj od tada dominantnih klasifikacija. Sustavno znanstveno bavljenje fenomenom započinje razmjerno kasno, 1960-ih godina. Začetkom se smatra znanstvena konferencija u Londonu održana 1967. godine koja je okupila društvene znanstvenike iz različitih dijelova svijeta zainteresirane za fenomen populizma. Dvije godine kasnije, kao rezultat konferencije, objavljen je zbornik *Populism: its Meanings and National Characteristics* (Ionescu i Gellner, 1969) s dvadesetak radova o populističkim pokretima u različitim dijelovima svijeta. I površan pregled objavljenih radova pokazuje kako je riječ o studijama pojedinih populističkih pokreta, bez ikakva pokušaja da se sintezom iz tih slučajeva izvedu šire generalizacije o razumijevanju i značenju populizma. Konferencija i zbornik bavili su se, dakle, detaljnim opisima određenog broja empirijskih slučajeva koji su prepoznati kao primjeri populizma, no nisu pokušali izvesti šire generalizacije ili tipologije.

Takav iskorak napravila je u svojoj studiji *Populism* (1981) britanska politička teoretičarka Margaret Canovan. Ta studija označava početak autoričine sustavnog bavljenja fenomenom populizma koje će uroditi brojnim važnim

uvidima i studijama (1984; 1999; 2002; 2004; 2005). Za razliku od kasnijih studija u kojima pokušava razviti opću teoriju populizma, u knjizi *Populism* bavi se klasifikacijom različitih slučajeva populističkih pokreta, odnosno pokušajem stvaranja tipologije. Prema Canovan, populistički se pokreti mogu podijeliti na dva glavna tipa: agrarni i politički. Agrarni populizam ima tri podvrste: populizam farmera, za koji kao primjer navodi već spomenuti *People's Party* u Sjedinjenim Američkim Državama; zemljoradnički populizam, znakove kojeg vidi u nekim zapadnoeuropskim državama; te populizam intelektualaca, primjer kojega je pokret *narodnika* koji se pojavio u Rusiji krajem 19. stoljeća i u kojemu je skupina mladih intelektualaca zagovarala interese seljaka i nastojala ih politički mobilizirati. Kad je riječ o političkom populizmu, razlikuje četiri podvrste. Prvu podvrstu političkog populizma naziva populističkom demokracijom, koja se zasniva na zagovaranju političkog sudjelovanja građana putem instrumenata izravne demokracije. Političarskim populizmom naziva pokušaje pojedinih političara da putem dezideologiziranog pozivanja na narod dobiju što širu političku potporu i osvoje vlast. Treća je podvrsta reakcionarni populizam koji okuplja na temelju nesnošljivosti prema određenim manjinskim skupinama. Iz današnje perspektive vidljivo je da je u posljednja dva desetljeća u Europi upravo ta podvrsta postala izrazito zastupljena u političkom životu. U vrijeme pisanja knjige kao primjer za taj tip Canovan navodi britanskog političara Enocha Powella i njegov pokušaj da oko problematiziranja imigracije izgradi politički pokret. Četvrta su podvrsta populističke diktature, pri čemu kao klasičan primjer te vrste populizma navodi Peronovu vladavinu u Argentini. Zaključujući svoju

studiju, Canovan iznosi mišljenje, koje će revidirati u kasnijim radovima, da je zajedničko obilježje svih sedam podvrsta pozivanje na narod i nepovjerenje u elite, no tome dodaje da se podvrste razlikuju po čitavom nizu drugih obilježja i da te velike razlike onemogućuju bilo kakve generalizacije koje idu dalje od tipologije koju je ona primijenila.

Novi poticaj za znanstveno bavljenje populizmom javlja se 1990-ih godina kada u nizu europskih država jačaju politički pokreti koje analitičari označavaju kao desni populizam. Pritom jedan dio istraživača nastavlja tradiciju započetu 1960-ih i usredotočuje se na detaljne opise pojedinih populističkih pokreta, što rezultira zanimljivim studijama slučaja, ali bez pokušaja da se spoznaje stečene njima teorijski uopće. Druga grupa istraživača nastavlja se na studiju Margaret Canovan s početka 1980-ih, polazeći od teze da populizam kao fenomen ne sadrži zajedničku jezgru te da je najviše što istraživači mogu napraviti izrada tipologije populističkih pokreta. Međutim, u posljednjih desetak godina, a za razliku od prethodnih razdoblja, pojavljuju se i istraživači kojima primarni cilj nije analiza empirijskih slučajeva populizma, nego teorijsko istraživanje značenja i prirode fenomena populizma, zajedničkih obilježja populističkih pokreta, uzroka pojavljivanja i jačanja populizma te njegova odnosa prema demokraciji. Upravo će studije tih istraživača (Abts i Rummens, 2007; Akkerman, 2003; Albertazzi i McDonnell, 2008; Canovan, 2002; Decker, 2003; Jansen, 2011; Mudde, 2004; Meny i Surel, 2002; Plattner, 2010; Taggart, 2002; 2004; Weyland, 2001; Zaslove, 2008) biti u središtu interesa ovoga rada.

Kakvo je dominantno suvremeno razumijevanje populizma? Klasično razu-

mijevanje populizma, koje potječe još iz 1950-ih, navodi da se on javlja “kad god postoji nezadovoljstvo naroda aktualnim društvenim poretkom nametnutim od vladajuće klase, pri čemu narod vjeruje da ta vladajuća klasa ima monopol nad vlašću, vlasništvom i kulturom” (Shils, 1956: 100). Najutjecajnija suvremena definicija populizma potječe od nizozemskog politologa Casa Muddea, prema kojoj je populizam “ideologija koja dijeli društvo na dvije antagonističke grupe, običan narod i korumpiranu elitu, i koja tvrdi da bi politika trebala biti izraz volje naroda” (2004: 543).³ Sličnu je definiciju nešto ranije predložio Torcuato Di Tella, koji smatra da se populizam može definirati kao “politički pokret koji naglašava interese, kulturu i spontane osjećaje običnih ljudi nasuprot interesima i kulturi privilegirane elite” (1995: 985). Na tom su tragu i Albertazzi i McDonnell koji populizam vide kao “ideologiju koja suprotstavlja jedinstven i moralan narod elitama i opasnim drugima koji zajedničkim snagama suverenom narodu oduzimaju (ili pokušavaju oduzeti) njegova prava i vrijednosti” (Albertazzi i McDonnell, 2008: 3). Pokušavajući dati što konciznije određenje, Abts i Rummens populizam vide kao “ideologiju koja zagovara vladavinu na-

³ Mudde dodaje da tako definiran populizam ima dvije glavne suprotnosti: elitizam i pluralizam. Elitizam je zapravo zrcalna slika populizma s kojim dijeli manihejski pogled na svijet, ali, nasuprot populizmu, smatra da politika treba biti izraz stavova i vrijednosti moralnih i kompetentnih elita, a ne neobrazovanoga i nemoralnog naroda. Pluralizam odbacuje dihotomnu podjelu, koju zagovaraju i populizam i elitizam, i na društvo gleda kao na heterogenu skupinu pojedinaca i društvenih grupa s različitim političkim stavovima i vrijednostima.

roda kao jedinstvenoga suverenog tijela” (2007: 409). Jansen (2011: 75) populizam određuje kao “oblik političke mobilizacije u okviru kojega se nastoji mobilizirati marginalizirane sektore društva i od njih stvoriti političku snagu, koristeći se pritom nacionalističkom i protuintelektualnom retorikom koja veliča obične ljude”. U jednom od svojih radova Canovan (1999: 3) navodi da je populizam pokret koji ističe narod nasuprot etabliranim strukturama moći i dominantnim idejama i vrijednostima u društvu. Što je zajedničko tim definicijama populizma? Mogu li se u tim definicijama, a onda i u empirijskim slučajevima na koje se odnose, pronaći neka zajednička obilježja koja bi omogućila da populizam tretiramo kao političku ideologiju?

Populizam kao politička ideologija

Može li se populizam tretirati kao politička ideologija poput, primjerice, liberalizma, socijalizma ili konzervativizma? Ili je, kao što nam to empirijski primjeri sugeriraju, populizam previše eklektičan i raznolik da bi se mogao analizirati kao politička ideologija?

Odgovor na pitanje o statusu populizma kao političke ideologije ovisi, naravno, i o tome kako definiramo političku ideologiju. Većina analitičara populizma (primjerice Canovan, 2002; Akkerman, 2003; Mudde, 2004) oslanja se na Michaela Freedena i njegovo razumijevanje političkih ideologija. Prema Freedenu (1996), političke ideologije služe kao konceptualne mape političkog svijeta koje olakšavaju građanima političko razmišljanje i snalaženje. Ideologije su tako, pretvarajući kompleksnost političkog procesa u slike koje građani mogu razumjeti, most između politike i naroda. Svaka ideologija ima temeljnu strukturu s nekoliko međusobno povezanih konce-

pata. Pritom se ideologije manje razlikuju prema tome kojim se konceptima koriste, a više prema načinima na koje ih interpretiraju i kombiniraju. Drugim riječima, političke ideologije ne razrješavaju sve ambivalentnosti političkog svijeta, no njihova je glavna funkcija da iz velikoga broja dostupnih političkih ideja izdvajaju određene i kombiniraju ih na određeni način. U kojoj mjeri populizam udovoljava tim uvjetima?

Jedna grupa autora (Taguieff, 1995; Tarchi, 2002; 2008; Jansen, 2011) smatra da se populizam, s obzirom na to da je jedino zajedničko obilježje različitih populističkih pokreta pozivanje na narod, treba tretirati kao politički diskurs ili politički stil koji je dostupan različitim društvenim i političkim grupama.

Najčešće se njime koriste one grupe koje se suprotstavljaju aktualnim nositeljima vlasti ili prevladavajućoj intelektualnoj klimi u nekom društvu. Riječ je, ponajprije, o političkom jeziku i retorici koji inzistiraju na jednostavnosti i izravnosti. Tako populist, prizivajući zdrav razum običnog naroda i odbacujući intelektualizam elita, nude jednostavna rješenja za kompleksne društvene i političke probleme. Prema tim autorima, na populizam ne možemo gledati kao na političku ideologiju iz najmanje dva razloga. Prvo, populistički pokreti nemaju jasno i koherentno izražene stavove o većini važnih suvremenih političkih pitanja. A čak i kada su ti stavovi izraženi, uglavnom predstavljaju reaktivnu, a ne konstruktivnu viziju o nekoj političkoj situaciji. Drugim riječima, populizmu nedostaju središnje vrijednosti – kao što su, primjerice, sloboda, jednakost ili socijalna pravda – te na njega treba gledati kao na politički stil ili način političke mobilizacije, a ne kao na političku ideologiju.

Druga, veća grupa teoretičara smatra da se populizam, s obzirom na to da postoji određeni skup obilježja koja dijele gotovo svi pokreti, ipak može promatrati kao koherentna politička ideologija. Nastojeći pronaći zajedničku jezgru, oni žele konstruirati idealan tip populizma na temelju kojega bi se procjenjivali konkretni empirijski slučajevi. Koja su to zajednička obilježja različitih populističkih pokreta na temelju kojih bi se populizam mogao tretirati kao politička ideologija? Većina analitičara ističe nekoliko važnih ideja koje se mogu pronaći u gotovo svim suvremenim populističkim pokretima.

Središnja je ideja populizma da je društvo podijeljeno na dvije homogene i antagonističke skupine: poštenu narod i korumpiranu elitu. Tako, primjerice, Meny i Surel (2002) naglašavaju da populizam prožima ideja dobrog, poštenog i jednostavnog naroda koji su prevarile i izmanipulirale korumpirane, nekompetentne i međusobno umrežene elite. Pritom populistu tvrde da je potrebno provesti radikalnu društvenu i političku promjenu kojom bi se ukinula dominacija elita te obnovila ideja i praksa politike kao izraza volje naroda. Svi analitičari populizma navode da se, u okviru populističkih razmišljanja, narod pretpostavlja kao jedinstveno i homogeno tijelo.⁴ Drugim riječima, zanemaruju se pitanja klase, posebnih političkih intere-

⁴ Populisti često i u nazivu svojih pokreta naglašavaju ideju naroda kao monolitnog tijela koje ne prožimaju nikakve podjele. Tako je američki populist Ross Perot svoju predsjedničku kampanju vodio pod sloganom *Zajedno mi stojimo* (United We Stand), a australski populist pod vodstvom Pauline Hanson svoju su stranku nazvali *Jedan narod* (One Nation).

sa ili individualnih potreba.⁵ Demokracija je, u populističkom shvaćanju, vladavina suverenog, homogenog naroda, a ne vladavina političara. Prema Canovan (2002), naglašavanje suverenosti naroda implicira da demokracija podrazumijeva politiku kao izražavanje većinske političke volje, a ne politiku kao umijeće pregovaranja, dogovaranja i postizanja kompromisa. Iz toga slijedi da su jedino populistu istinski, pravi demokrati koji žele obnoviti ideju demokracije kao vladavine naroda.

Pokušaj obnove vladavine naroda nastoji se ostvariti napadom na institucije predstavničke demokracije. Proces predstavljanja i posredovanja za populiste je zapravo proces korumpiranja i pervertiranja narodne volje. Idealna populistički politički sustav ideološki se približava izravnoj demokraciji u kojoj građani imaju posljednju riječ u donošenju svih najvažnijih političkih odluka.⁶ Drugim riječima, populistu na sve posredničke

⁵ Paul Taggart (2000; 2002; 2004) smatra da je populističko razumijevanje naroda usko povezano s jednim drugim konceptom, koji naziva srce domovine (*heartland*). Pod tim misli na idealiziranu viziju političke zajednice u kojoj bi populistu željeli živjeti. Narod je za populiste važan zato što nastanjuje tu idealiziranu zajednicu, pa ako se želi razumjeti što populistu misle pod narodom, mora se analizirati što misle pod srcem domovine. Ta idealna zajednica često nije neka buduća utopija kojoj treba težiti, nego zajednica kakva je postojala dok je političke i poslovne elite nisu iskvarile.

⁶ U praksi je takva situacija zapravo rijetka jer su u najvećem broju slučajeva populistički pokreti obilježeni značajnom ulogom populističkih lidera. O posebnoj važnosti lidera za razvoj i jačanje populističkih pokreta bit će više riječi u dijelu o uzrocima pojave populizma.

institucije gledaju sa sumnjom. To osobito vrijedi za etablirane političke stranke, pa je jedno od obilježja populističke propagande postojanje protustranačkih sentimentata. Političke su stranke krive zato što u narodu stvaraju umjetne podjele te više vode računa o svojim interesima nego o interesima naroda.

Tako shvaćen narod jasno je odijeljen od dviju društvenih grupa koje se ne smatraju njegovim dijelom. Jednu, kao što je već spomenuto, čine elite, a drugu ono što većina analitičara označava kao "opasni drugi". Suprotstavljanje elitama i "opasnima drugima" zajedničko je, dakle, obilježje populističkih pokreta, no, istodobno, i izvorište razlika među njima. Konkretni sadržaj i program nekog populističkog pokreta ovisit će, naime, o vrijednostima i obilježjima vladajućih elita kojima se suprotstavlja. Ako su te elite pretežno liberalne, onda će populizam biti reakcionaran, kao što je to uglavnom slučaj u Europi u posljednja dva desetljeća. Ako su pak dominantne elite uglavnom konzervativne, populizam će – kao što to pokazuju recentni slučajevi Huga Chaveza u Venezueli, Eva Moralesa u Boliviji i Rafaela Corree u Ekvadoru – biti utemeljen na lijevim političkim vrijednostima, kao što je zagovaranje interesa radnika nasuprot interesima bogatih poduzetnika.⁷ Albertazzi i

⁷ Novija istraživanja populizma u Europi gotovo se isključivo usredotočuju na desni populizam, što je donekle i shvatljivo ako se ima na umu da je većina suvremenih europskih populističkih pokreta usmjerena na kritiku dominantne liberalno-demokratske ideologije, a najčešći "opasni drugi" su imigranti i etničke ili vjerske manjine. Tako se kao primjeri desnog populizma u Europi u literaturi najčešće navode sljedeći pokreti: *Naprijed Italija* (Forza Italia) i *Sjeverna liga* (North League) u Italiji (Tarchi, 2002; 2008), *Nacionalna fronta*

(National Front) u Francuskoj (Surel, 2002), *Švedski demokrati* (Sweden Democrats) u Švedskoj (Rydgren, 2008; Hellström i Nilsson, 2010), *Slobodarska stranka Austrije* (Freedom Party of Austria) u Austriji (Müller, 2002; Heinisch, 2008), *Švicarska narodna stranka* (Swiss People's Party) u Švicarskoj (Albertazzi, 2008), *Pravi Finci* (True Finns) u Finskoj (Arter, 2010), *Danska narodna stranka* (Danish People's Party) u Danskoj (Rydgren, 2004) i *Stranka napretka* (Progress Party) u Norveškoj (Oesch, 2008). Za razliku od Europe populizam se u Latinskoj Americi dominantno pojavljuje kao lijevi populizam. Posebice se to odnosi na posljednjih desetak godina kada se u nizu država pojavljuju populistički lideri koji uspijevaju osvojiti vlast na temelju obećanja o borbi protiv međusobno umreženih stranih poslovnih elita i korumpiranih domaćih političara. Tako se u politološkoj literaturi najviše obrađuju populistički pokreti u Venezueli pod vodstvom Huga Chaveza (Hawkins, 2010), u Ekvadoru, gdje je vođa Rafael Correa (Torre, 2010) te u Boliviji, gdje je na čelu populističkog pokreta Evo Morales (Rochlin, 2007). Ipak, treba napomenuti da se lijevi populizam ne pojavljuje isključivo u Latinskoj Americi, nego postoji i u Europi. Kao najčešći primjer u literaturi se navodi *Stranka demokratskog socijalizma* (Party of Democratic Socialism) u Njemačkoj (Oswald, 2002; Gapper, 2003; Decker i Hartleb, 2007; Decker, 2008). U posljednje vrijeme pojavljuje se i značajan broj radova koji javu i jačanje Čajankarskog pokreta (*The Tea Party Movement*) u Sjedinjenim Američkim Državama (Foley, 2012; Formisano, 2012; Skocpol i Williamson, 2012) promatraju kroz prizmu populizma.

dok u drugim prilikama kritiziraju ideologiju slobodnog tržišta i traže veće sudjelovanje države u ekonomskim aktivnostima, pa i nacionaliziranje privatnih poduzeća. Slično vrijedi i za drugu granicu koju populizam nastoji uspostaviti – onu prema “opasnim drugima”. “Opasni drugi” su društvene grupe koje ugrožavaju jedinstvo i homogenost običnog naroda jer promiču neke posebne interese. Te su grupe prijetnja naporima da se moć i vlast vrate običnom narodu. Ta prijetnja može biti izražena u ekonomskim ili političkim kategorijama ili kombinacijom tih dvaju kriterija. Kao prijetnja mogu biti označeni imigranti, za koje se misli da će domaćim ljudima oduzeti posao, ili to mogu biti etničke i vjerske manjine, za koje se pretpostavlja da bi mogle ugroziti način života i kulturu domaćih ljudi. U takvim uvjetima nastaje desni populizam koji je netolerantan prema pravima manjina i imigranata. Ako se pak kao prijetnja opstanku percipiraju velika strana poduzeća i poduzetnici, onda populizam poseže za lijevim političkim porukama i mjerama, poput nacionaliziranja imovine stranih poduzeća. Populizam, dakle, može biti i lijevi i desni, i autoritaran i libertarijanski, i progresivan i reakcionaran, ovisno o vrijednostima elita i “opasnih drugih” kojima se suprotstavlja.

Upravo ta silna različitost navodi neke teoretičare da zaključe kako nije moguće govoriti o populizmu kao koherentnoj političkoj ideologiji. Paul Taggart (2002) smatra da je to ipak moguće ako uvažimo razliku između generičkih i kontekstualnih obilježja populizma. Generička obilježja proizlaze iz činjenice da svi populistički pokreti suprotstavljaju dobar i pošten narod korumpiranim i pokvarenim elitama, a kontekstualna obilježja ovise o konkretnim političkim, socijalnim i kulturnim uvjetima u koji-

ma se pojedini populistički pokreti razvijaju. Drugim riječima, populističkim je pokretima zajedničko razumijevanje strukture politike, ali to razumijevanje ispunjavaju različitim vrijednostima.

Zaključno, plauzibilnom se čini teza koju zastupaju Margaret Canovan (2002) i Cas Mudde (2004) kako se populizam može promatrati kao politička ideologija, ali kako ne treba očekivati da će imati istu razinu intelektualne konzistencije i rafiniranosti kao što je to slučaj s, primjerice, liberalizmom ili konzervativizmom. Populizam ima središnju jezgru, pozivanje na narod i antagonistički odnos prema elitama, ali su mu potrebne dodatne vrijednosti i sadržaji kako bi osmislio politički svijet o kojemu govori i u kojemu djeluje. Budući da te vrijednosti i sadržaji mogu biti različiti, populizam se može smatrati slabo utemeljenom (*thin-centred*) ideologijom.⁸ Upravo se zato lako može kombinirati s drugim ideologijama.

Na tragu rasprava o tome kako tretirati populizam Tjitske Akkerman (2003) smatra da treba razlikovati populistički stil od populizma kao modela politike. Pritom navodi da je populistički stil nešto za čime posežu i etablirane političke stranke i lideri, a tipičan je primjer bivši britanski premijer Tony Blair. Akkerman

⁸ Neki analitičari (Betz i Johnson, 2004; Albertazzi i McDonnell, 2008) smatraju da se populizam može smatrati ideologijom jer, slično drugim ideologijama, želi odgovoriti na tri važna politička pitanja: Što je loše u postojećem stanju? Tko je kriv za takvo stanje? Što treba napraviti da bi se situacija popravila? Populisti nude sljedeće jednostavne odgovore: Demokracija i vlast, koje bi trebale odražavati volju naroda, “ukradene” su od korumpiranih elita. Krive su elite i “opasni drugi”. Potrebno je, djelovanjem populističkog pokreta, vratiti narodu pravo da odlučuje.

pokazuje da se Blair, pokušavajući steći što širu izbornu podršku građana, često pozivao na narod i interese naroda, nastojeći ih poistovjetiti s interesima *Laburističke stranke*. Populističkim se stilom koriste, najčešće u predizbornim kampanjama, i političari glavne struje (*mainstream*). Pritom je ono što ih razlikuje od pravih, radikalnih populista činjenica da ne zagovaraju dualistički, nego pluralistički pogled na politički svijet i procese te da ne dovode u pitanje institucije predstavničke demokracije. Takvu upotrebu populističkog stila Akkerman još označava pojmom podnošljivog (*respectable*) populizma kako bi ga razlikovao od populizma kao modela politike, odnosno političke ideologije, za koji je rezervirao izraz radikalni populizam.⁹

Za ovaj rad važan je radikalni populizam koji je u posljednja dva desetljeća sve prisutniji u suvremenim demokratskim društvima. Koji su uzroci njegove pojave i jačanja?

Uzroci pojave populizma

Pregled i sinteza najvažnije literaturo koja se bavi suvremenim populizmom omogućuju da se postavi teza prema ko-

⁹ Suvremeni trendovi političkih kampanja da se i političke stranke glavne struje (*mainstream*) koriste jednostavnim i direktnim političkim diskursom kako bi reducirale kompleksnost političkih procesa i privukle izbornu tijelo otežavaju analitičarima razlikovanje podnošljivog i radikalnog populizma. Stoga Akkerman navodi kako je u slučajevima kada se političke stranke učestalo pozivaju na interese i želje naroda potrebno detaljnije analizirati radi li se tu, što je najčešće kod političkih stranaka glavne struje (*mainstream*), o sinonimu za zajedničko dobro ili pak, što je slučaj kod "pravoga" populizma, o nastojanju da se jedinstveni i homogeni narod pozove na borbu protiv političkih elita.

joj se glavni razlozi pojave i jačanja populističkih pokreta mogu razvrstati u nekoliko grupa. U prvu grupu mogu se svrstati latentni razlozi, koji proizlaze iz strukture i funkcioniranja suvremenih demokratskih političkih sustava. Pritom se jedan razlog pojavljuje zbog napetosti između liberalnog i demokratskog dijela političkog poretka suvremenih društava. Drugi razlog latentno je prisutan uslijed velikog jaza između demokratskih ideala i stvarnog funkcioniranja demokratskih političkih sustava. Drugu grupu čine kontekstualni razlozi, pod kojima se prije svega razumijevaju ekonomske i političke krize koje se javljaju u određenim društvima, a koje mogu stvoriti plodno tlo za jačanje populizma. U posljednju, treću grupu mogu se ubrojiti akteri čije je postojanje važan uvjet pojave snažnih populističkih pokreta. To se prije svega odnosi na populističke lidere koji, iskorištavajući uvjete koji postoje, artikuliraju zahtjeve i težnje populističkih pokreta. Važnu ulogu u tom artikuliranju imaju masovni mediji koji, ako su skloni populističkim liderima i pokretima, olakšavaju njihovo djelovanje i jačanje. U ovom radu najviše pozornosti bit će posvećeno latentnim razlozima koji proizlaze iz strukture i funkcioniranja suvremenih demokracija, a ostali razlozi bit će skromnije tematizirani.

U suvremenoj literaturi o populizmu vrlo se često kao glavni uzrok njegove pojave navodi latentna napetost između liberalnog i demokratskog dijela ustrojstva suvremenih političkih sustava, odnosno izrazita dominacija liberalnog dijela u tom odnosu.

Povezivanje dvaju različitih segmenata, odnosno dviju tradicija, događa se u drugom dijelu 19. i prvom dijelu 20. stoljeća, o čemu vrlo detaljno piše Crawford Macpherson (1977). Pritom

dvije tradicije koje se spajaju imaju u svojoj jezgri različite temeljne vrijednosti. Liberalna tradicija inzistira na individualnim pravima i slobodama te pluralizmu, a demokratska na narodnoj suverenosti i jednakosti građana. Demokratska tradicija počiva na ideji da najviša moć u nekoj političkoj zajednici treba biti u rukama naroda koji, najčešće primjenom većinskog načela, odlučuje o svim važnim pitanjima. Liberalna tradicija proizlazi iz ideje da putem ustavnih i zakonskih ograničenja treba zaštititi pojedince od arbitrarnog korištenja vlasti, čak i u slučajevima kada ta vlast proizlazi iz većinske volje naroda. Kako bi se spriječilo da većinska volja ugrožava prava onih koji ostanu u manjini, demokratsko načelo nadopunjeno je načelom obvezne zaštite temeljnih prava i sloboda pojedinaca. Posljedice toga povezivanja bile su, prema Macphersonu, demokratiziranje liberalizma i liberaliziranje demokracije. Stoga se suvremene demokracije označavaju kao liberalne ili ustavne demokracije, pri čemu demokratski segment ističe suverenitet i političko sudjelovanje građana, a liberalni naglasak stavlja na vladavinu prava i zaštitu pojedinačnih prava i sloboda. Povezivanje se na različitim mjestima odvijalo na različite načine, a ovisilo je i o postojećim odnosima političkih snaga, pa su tako i rezultirajuće konfiguracije bile raznolike. Stoga se povijest liberalnih demokracija može promatrati i kao borba između društvenih i političkih snaga čiji je cilj bio uspostaviti dominaciju jedne ili druge tradicije. Ta borba, smatra Macpherson, pokretač je političke evolucije suvremenih društava. Ni politički znanstvenici ni političari još nisu osmislili model koji bi uklonio tu napetost što proizlazi iz strukture suvremenih političkih poredaka.

Značajan broj istraživača populizma (Canovan, 1999; 2002; Meny i Su-

rel, 2002; Papadopoulos, 2002; Mudde, 2004; Mouffe, 2005; Abts i Rummens, 2007; Mastropaolo, 2008) ističe upravo tu napetost između liberalnog i demokratskog dijela kao jedan od glavnih izvora pojave i jačanja populističkih pokreta u suvremenim društvima. Ti teoretičari prihvaćaju Macphersonovu tezu da se odnos tih dvaju elemenata mijenja s obzirom na vrijeme i prostor. Suvremene demokracije kombiniraju dakle, u različitim konfiguracijama, te dvije tradicije. Pojednostavljeno, može se govoriti o trima temeljnim konfiguracijama. U idealnom slučaju postoji ravnoteža između demokratskog i liberalnog dijela, dok u slučajevima neravnoteže dominira ili liberalni ili demokratski dio. U idealnim uvjetima liberalne demokracije osiguravaju zaštitu individualnih prava i sloboda te istodobno omogućavaju demokratsku vladavinu naroda ili njegovih predstavnika. Ponekad je idealna ravnoteža narušena. Upravo u činjenici da u suvremenim društvima svjedočimo izrazitoj dominaciji liberalnog segmenta teoretičari populizma vide razlog jačanja populističkih pokreta.¹⁰

¹⁰ Američki politolog Fareed Zakaria u važnoj studiji *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad* (2003) smatra da je populizam također poremećaj ravnoteže između liberalnog i demokratskog segmenta, pri čemu se u slučaju populizma radi o dominaciji demokratskog segmenta. Zakaria sustave s dominacijom demokratskog segmenta naziva neliberalnim demokracijama ili demokratskim ekstremizmom. Marc Plattner (2010) navodi da u suvremenoj politološkoj literaturi ne postoji općeprihvaćen naziv za označavanje situacije u kojoj je ravnoteža narušena u korist liberalnog dijela. On upotrebljava izraze ekscesivni individualizam i radikalni pluralizam.

Dominacija liberalnog dijela očituje se, prema tim teoretičarima, na niz načina. Izabrani politički predstavnici svojim odlukama i ponašanjem sve manje odražavaju želje i interese građana, čime je ideja vladavine naroda postala upitna. Osim toga sve veći broj društvenih i političkih pitanja dobiva svoje konačno razrješenje u sudskoj sferi, a sve se manje odluke donose u političkoj sferi. Zaštita prava dobiva, i u političkom diskursu i u političkoj praksi, primat nad političkim sudjelovanjem građana. Prema spomenutim teoretičarima populizma, svjedočimo svojevrsnoj revoluciji prava koja prijete da ugrozi same temelje demokracije. Drugim riječima, neravnoteža je toliko velika da je upitna i sama demokratska forma suvremenih društava. Nadmoć liberalnog dijela povezana je s elitističkim shvaćanjem demokracije, koje dominira među političkim elitama, a prema kojemu je glasovanje građana nužno zlo. Političke elite osiguravaju građanima pravo glasovanja i izbor političkih predstavnika, no nastoje donošenje ključnih odluka što više zadržati u svojim rukama.¹¹

¹¹ Peter Mair (2002) smatra da je jedan od glavnih razloga aktualne neravnoteže, odnosno dominacije liberalnog segmenta nad demokratskim, smanjenje važnosti političkih stranaka. Upravo su stranke, prema Mairu, bile glavni mehanizam povezivanja dvaju suprotstavljenih dijelova. Pritom navodi dva glavna razloga koja su dovela do smanjivanja značaja političkih stranaka. Prvi je promjena u identitetu, a drugi promjena u funkciji. Identitetski, dolazi do zamagljivanja i smanjivanja ideoloških razlika između političkih stranaka, pri čemu je za pojavu populizma posebno važno što je došlo do ideološkog i programskog približavanja tzv. stranaka glavne struje (*mainstream*). To približavanje posebno je vidljivo u vrlo sličnim javnim politikama

Belgijska politička teoretičarka Chantal Mouffe u radu *The "End of Politics" and the Challenge of Right-wing Populism* (2005) najeksplicitnije opisuje vezu između pojave i jačanja populizma i napetosti između liberalnog i demokratskog segmenta. Također smatra da je glavni razlog jačanja populizma u suvremenim društvima poremećaj ravnoteže između tih dvaju segmenata, pri čemu ona radikalizira tezu tvrdeći da je demokratski segment gotovo u potpunosti zanemaren. Tvrdi da suvremenim demokratskim društvima dominira ono što naziva postpolitičkim konsenzusom, pri čemu je temeljno obilježje takva stanja odbijanje da se politika i političko promatraju u antagonističkoj dimenziji. Prema Mouffe, isticanje suverenosti i sudjelovanje građana u politici izrazito je zanemareno i potisnuto u suvremenim društvima. Narodna suverenost i sudjelovanje građana promatraju se sa sumnjom, najčešće kao prepreka implementaciji ideologije ljudskih prava. Ljudska su prava ključna i konstitutivna za suvremenu demokraciju, no, prema autorici, ona ne mogu biti isključiv kriteriji za procjenu stanja demokracije. Bez učinkovitog sudjelovanja građana u pro-

koje političke stranke pokušavaju implementirati. U takvim situacijama građani ne mogu uočiti razlike među glavnim strankama, posebice s obzirom na svoje potrebe i interese, što neke od njih navodi da posumnjaju u takve stranke i da se okrenu populistima. Druga promjena, ona u funkcijama, očituje se u činjenici da su političke stranke sve manje zaokupljene predstavljanjem interesa građana, a sve više upravljanjem u različitim državnim tijelima i institucijama. Slabljenje predstavjačke funkcije političkih stranaka otvara prostor političarima i pokretima koji građanima obećavaju da će im na prvom mjestu biti interesi naroda.

cesu donošenja važnih političkih odluka ne može biti ni demokracije.

Na djelu je, prema Mouffe, potpun trijumf liberalne interpretacije suvremene demokracije, koju ona označava i izrazom liberalna hegemonija. Jedno od najvažnijih obilježja tog postpolitičkog konsenzusa, liberalne hegemonije, jest da su ključne odluke o socijalnim i ekonomskim odnosima uklonjene iz političke sfere i da se velik dio njih donosi u sudskoj sferi. Mouffe smatra kako činjenica da se većina društvenih konflikata više ne rješava u političkoj, nego u sferi sudstva ima vrlo negativne posljedice za funkcioniranje demokracije.

Nesposobnost tradicionalnih političkih stranaka i političkih elita koje ih čine da ponude građanima smislene političke alternative stvorila je prostor za jačanje populizma. Populisti su, prema autorici, uvažili činjenicu da se politika ne može reducirati na individualne motivacije i interese te da uvijek sadržava i pitanje antagonističkog odnosa prema drugim društvenim i političkim grupama. U situacijama u kojima liberalna hegemonija nastoji promovirati stav da nema alternative postojećem modelu u kojemu se ključne odluke donose ili putem tržišnih procesa ili djelovanjem sudskih institucija nije nimalo čudno, tvrdi Mouffe, što sve više jača politička snaga populističkih pokreta koji tvrde da će vratiti odlučivanje o važnim pitanjima u ruke naroda. Tako Mouffe navodi: "Kada demokratska politika izgubi svoj kapacitet da oblikuje raspravu o tome kako trebamo organizirati naš zajednički život i kada je ograničena na osiguravanje uvjeta za glatko funkcioniranje tržišta, stvaraju se pogodni uvjeti za artikuliranje narodnih frustracija... Moramo shvatiti da uspjeh populističkih stranaka u velikoj mjeri proizlazi iz činjenice da

one građanima pružaju jedan oblik nade uvjeravajući ih kako stvari mogu biti bolje i drugačije" (2005: 55-56). Mouffe zaključuje da se u najvećem broju demokratskih država stvara situacija u kojoj su političke elite sve više sumnjičave prema demokraciji i demokratskim procedurama i žele što veći broj važnih odluka izmjestiti iz političke sfere u sferu sudstva ili u sferu tzv. ekspertize. Takvo ponašanje kod građana stvara sve veće nezadovoljstvo i osjećaj da su im političke elite "ukrale" demokraciju. S obzirom na to da populistički demokraciju interpretiraju isključivo kao vladavinu naroda, nije čudo što sve veći broj građana počinje iskazivati potporu populistima.

Zaključno, napetost između liberalizma i demokracije, inherentno prisutna u suvremenim demokratskim društvima, u slučajevima kada je ravnoteža između dvaju segmenata narušena u korist liberalne tradicije, važan je potencijalni izvor pojave i jačanja populističkih pokreta.

Kao drugi latentni razlog pojave i jačanja populizma grupa teoretičara (Carnovan, 1999; 2002; Meny i Surel, 2002; Papadopoulos, 2002) navodi postojanje velikog jaza između demokratskih ideala i stvarnog funkcioniranja demokratskih političkih sustava. Na tu razliku između ideala i empirije ukazuje velik broj teoretičara demokracije, pa tako i vjerojatno najznačajniji u 20. stoljeću, američki politolog Robert Dahl. U svojoj studiji *Demokracija i njezini kritičari* (1999 [1989]) Dahl navodi kako podrazumijeva "da savršeni demokratski proces i savršena demokratska vlada u zbilji nikad ne bi mogli postojati. Oni predstavljaju ideje o ljudskim mogućnostima s kojima se mogu usporediti aktualnosti" (107). Tome kasnije dodaje da "u usporedbi s njezinim zahtjevnim idealom,

nesavršenosti su svake aktualne demokracije tako očite i tako velike, da opipljiva diskrepancija između ideala i zbilje potiče neizmjerne nade da se taj ideal nekako može ozbiljiti” (300).

Teoretičari populizma tvrde kako se aktualni, zbiljski politički procesi u demokratskim državama sve više udaljavaju od ideala zamišljenih u demokratskoj teoriji te kako je upravo povećanje tog jaza izvor jačanja populizma.¹² Margaret Canovan (1999; 2002), pišući o razlici između demokratske ideologije i prakse u suvremenim društvima, navodi da se u okviru demokratske ideologije naglašava suverenost naroda i političko sudjelovanje građana, no da je politička praksa prepuna situacija u kojima glavne odluke donose političke elite. Demokracija, u svojoj idealističkoj verziji, nudi obećanje boljeg i pravednijeg svijeta koji će biti ostvaren djelovanjem suverenog naroda, no stvarni politički procesi u demokratskim društvima složeni su i kompleksni, te građani nemaju osjećaj da stvarno odlučuju.¹³ U suvremenim demokracijama

sve se više, dakle, produbljuje jaz između obećanja koje nudi demokratska ideologija i konkretne performanse, a upravo je taj jaz poziv populistima da artikuliraju osjećaj građana kako su ideali demokracije iznevjereni i kako je potrebno, putem populističkog pokreta, djelovati da bi se obnovio demokratski ideal.

Razmišljajući na istom tragu, Meny i Surel (2002) navode da suvremene demokracije obilježava konstitutivna tenzija između ideologije koja tvrdi da je demokracija vladavina naroda i stvarnog funkcioniranja sustava koji je obilježen vladavinom političkih elita koje narod bira. Ta tenzija stalno je obilježje sustava predstavničke demokracije, ali se može mijenjati, kako s obzirom na vrijeme i prostor tako i s obzirom na dubinu jaza koji postoji između ideala i prakse. Kada taj jaz postane predubok stvara se, tvrde

sa, no istodobno su razine zadovoljstva aktualnim funkcioniranjem demokracije izrazito niske. Takva situacija vidljiva je, primjerice, i u Hrvatskoj. Istraživanja o političkim stavovima i vrijednostima hrvatskih birača koja svake četiri godine provodi Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu potvrđuju postojanje takva jaza. Tako je u posljednjem istraživanju, provedenom u siječnju 2012. godine, 52 posto ispitanika izjavilo da je demokracija najbolji mogući oblik organizacije političkog sustava, a istodobno je samo tri posto izrazilo zadovoljstvo načinom funkcioniranja demokracije u Hrvatskoj. Vrlo slična situacija ustanovljena je u istraživanju 2007. godine, kada je 49 posto ispitanika izjavilo da je demokracija najbolji mogući režim, a samo dva posto da je vrlo zadovoljno funkcioniranjem demokracije u Hrvatskoj. Ostavljajući ovdje po strani činjenicu vrlo niske potpore demokraciji kao načelu, što je svakako razlog za zabrinutost, podaci potvrđuju tezu o postojanju velikog jaza između potpore demokraciji kao idealu i zadovoljstva praktičnim funkcioniranjem demokratskih sustava.

¹² Pritom Mudde (2004) napominje da se percepcija jaza od strane građana povećala nakon kraja Hladnog rata, kada je liberalna demokracija “izgubila” svoga najvećeg neprijatelja – komunizam. Do tada je liberalna demokracija komparirana s komunizmom, pri čemu je u tom “natjecanju” prolazila dobro. Nakon sloma komunističkih poredaka praksa liberalne demokracije sve se više počinje uspoređivati s idealnim modelima, a tu situacija nije tako povoljna.

¹³ Brojna su politološka istraživanja koja sugeriraju da građani prave razliku između demokracije kao ideala i praktičnog funkcioniranja demokratskih sustava. Tako, primjerice, većina građana demokratskih država još uvijek iskazuje relativno visoku potporu demokraciji kao načelu, to jest kao najboljem mogućem načinu organiziranja političkih procesa.

Meny i Surel, prostor za populiste i situaciju u kojoj se “demokracija (u praktičnom obliku) kritizira u ime demokracije (u idealističnom obliku)” (8). Margaret Canovan tome dodaje da će se, budući da je jaz između demokratskih ideala i prakse nemoguće u potpunosti prevladati, populizam pojavljivati dok god postoji demokracija, te da je “populizam sjena koju baca sama demokracija” (1999: 3).

Ta dva latentna razloga pojave i jačanja populizma – napetost između liberalnog i demokratskog segmenta te jaz između ideala i prakse – prisutna su, u većoj ili manjoj mjeri, u svim suvremenim demokratskim društvima. Očito je, međutim, da nije u svim tim društvima došlo i do ojačavanja populističkih pokreta, pa je jasno da to nisu dovoljni uvjeti za pojavu populizma. Teoretičari populizma ističu da se prostor za populiste otvara u slučajevima značajnih društvenih kriza. Paul Taggart (2002) navodi da je pojava populizma reakcija na osjećaj ekstremne društvene, najčešće ekonomske krize. Francisco Panizza (2005) ističe da se populizam najčešće pojavljuje u situacijama krize, kada građani gube povjerenje u postojeći društveni poredak i u sposobnost političkog sustava da ponudi rješenje za prevladavanje krize. Često je obilježje ekonomskih kriza izrazito teško stanje u sferi zapošljavanja, praćeno povećanom nesigurnošću radnih mjesta i priljevom imigranata iz drugih država koji, u potrazi za poslom, stvaraju dodatni pritisak na ionako mali broj postojećih radnih mjesta. Ekonomska kriza i povećan broj imigranata koji domaćoj radnoj snazi “otimaju” radna mjesta otvaraju prostor za aktiviranje populista, pri čemu desni populisti posebno insistiraju na opasnostima od imigranata koji domaćima “krađu” rad-

na mjesta, a uz to prijete opstanku nacionalnih identiteta.

Prostor za jačanje populističkoga potencijala, osim ekonomske, stvara i politička kriza. Meny i Surel (2002) političku krizu opisuju kao nesposobnost političke klase i političkih stranaka da ponude programe koji će zadovoljiti najvažnije ekonomske i socijalne potrebe najvećeg dijela stanovništva, odnosno nesposobnost da ponude kvalitetna rješenja za najvažnije probleme s kojima se zajednica suočava. Drugim riječima, ekonomski i politički ishodi javnih politika koje proizvodi i implementira politička klasa izrazito su, iz perspektive građana, nezadovoljavajući, što vodi do sve nižih razina političkog povjerenja građana.

U posljednje tri-četiri godine gotovo su sve suvremene demokracije zahvaćene ozbiljnom ekonomskom, a sve više i političkom krizom. Unatoč tome populizam nije postao značajna politička snaga u svim tim društvima. Očito je, dakle, da uz spomenute latentne i kontekstualne uzroke važan element u jačanju populizma čine i akteri. Oni neće biti detaljnije tematizirani u ovom radu, no bitno je spomenuti dva, prema većini teoretičara, najvažnija aktera bitna za pojavu i jačanje populističkih pokreta. To su populistički lideri i masovni mediji.

Brojni su teoretičari populizma koji navode da latentni strukturni i kontekstualni razlozi koji povećavaju šanse za pojavu i jačanje populizma postoje u gotovo svim suvremenim društvima, no da se nisu u svim tim društvima pojavili karizmatični populistički lideri sposobni artikulirati postojeće nezadovoljstvo naroda, organizirati populistički pokret i dobiti potporu značajnog dijela građana. Gianfranco Pasquino (2008) ističe da je upravo postojanje populističkog lidera spremnog i sposobnog da iskoristi

pogodne uvjete ono što objašnjava činjenicu da se populizam nije pojavio u svim etabliranim demokracijama. Ako ne postoje pogodni uvjeti, mala je šansa da će populistički pokret ojačati, bez obzira na to koliko vješt određeni lider bio.¹⁴ S druge strane, uvjeti mogu postojati, no u nedostatku lidera koji ih je spreman i sposoban iskoristiti populističke ideje neće zaživjeti. Takav zaključak ostavlja

¹⁴ U već spomenutim istraživanjima Fakulteta političkih znanosti postoji pitanje koje nam omogućuje da procijenimo u kojoj mjeri postoje pogodni uvjeti za razvoj populizma u Hrvatskoj. To je pitanje formulirano na sljedeći način: *Ponekad demokracija teško funkcionira. Neki misle da su nam potrebni jaki vođe koji će srediti stvari. Drugi misle da je demokracija uvijek najbolje rješenje čak i kad stvari teško funkcioniraju. Što vi o tome mislite?* Ponuđena su tri moguća odgovora: "potrebni su jaki vođe", "demokracija je uvijek najbolja" i "ne znam, nisam siguran". Pitanje je osmišljeno s ciljem ispitivanja normativne potpore demokraciji hrvatskih građana, to jest potpore demokraciji kao najboljem mogućem, ili najmanje lošem, obliku organiziranja političkih sustava. No budući da se u odgovorima nudi i opcija potpore jakim vođama, što je jedan od uvjeta razvoja populizma, iz pitanja se posredno može iščitati potpora eventualnim budućim populističkim pokretima. Rezultati sugeriraju izrazito zanimljivu situaciju. U istraživanju iz 2000. godine 23 posto ispitanika izražava stav da su nam potrebni jaki vođe, 2003. godine 30 posto, 2007. godine 32 posto, a u posljednjem provedenom istraživanju, 2012. godine, 37 posto! Očito je da je u proteklom desetljeću među hrvatskim građanima značajno porastao postotak onih koji smatraju da je rješenje za naše društvene probleme pojava jakog vođe koji će popraviti lošu situaciju. Više od jedne trećine građana ne vjeruje u demokraciju i spremno je prihvatiti vodstvo snažnoga lidera, iz čega bi se dalo zaključiti da u Hrvatskoj postoji plodno tlo za razvoj populističkih pokreta.

otvorenim pitanje zašto se sposobni lideri pojavljuju samo u nekim društvima, no to je tema za neku drugu studiju.

Da bi populistički lideri i populistički pokreti dobili širu podršku javnosti, nužno je da njihove poruke budu prisutne u masovnim medijima. Kakav je odnos masovnih medija prema populističkim pokretima i populističkim liderima? Većina teoretičara populizma (primjerice, Mudde, 2004) navodi da su suvremeni masovni mediji, uslijed promjena koje proživljavaju u posljednjih nekoliko desetljeća, izrazito prijemčivi za populizam. Mediji u privatnom vlasništvu, ali sve više i javni mediji, nastoje privući čitateljstvo i gledateljstvo fokusirajući se prije svega na senzacionalistička događanja, prijevare, korupciju itd. Na isti način izvještavaju i o politici i političarima, potičući kod građana razvoj nepovjerenja prema političkim elitama. Takvim djelovanjem masovni mediji koriste populistima na dva načina. Stvaraju publiku koja je receptivna za populističke poruke o korumpiranosti etabliranih političkih elita te im, stavljajući naglasak na neuobičajeno i ekstremno političko ponašanje i politički diskurs kakvima su skloni populisti, otvaraju medijski prostor. Na taj način populistički lideri, pokreti i poruke postaju vidljivi u javnosti i dostupni velikom broju građana. Gianpietro Mazzoleni (2008), slično kao Mudde, tvrdi da su upravo suvremeni masovni mediji, bili oni toga svjesni ili ne, najmoćnije mobilizacijsko oruđe kojim se populistu mogu koristiti. Navodi da se to događa zbog jačanja medijskog populizma pod kojim razumijeva dominaciju visokokomercijalizirane medijske produkcije koja nastoji zadovoljiti najširi masovni ukus, čime je populistima osiguran komunikacijski kanal za slanje poruka.

Zaključno, na pitanje o uzrocima pojave i jačanja populizma moglo bi se sažeto odgovoriti na sljedeći način: populizam je latentno prisutan u strukturi i praksi suvremenih liberalno-demokratskih političkih poredaka, a oživljava i jača u situacijama velikih društvenih, ekonomskih i političkih kriza, i to posebice u slučajevima pojave vještih i karizmatičnih populističkih lidera te postojanja masovnih medija koji su skloni davati velik prostor populističkim idejama i pokretima.

Očito je da su u političkom životu suvremenih demokracija takve situacije i slučajevi sve češći, pri čemu većina političkih teoretičara i politologa, ali i političara glavne struje (*mainstream*), takvo stanje opisuje kao zabrinjavajuće i prijeteeće. Je li jačanje populističkih pokreta nužno opasnost i prijetnja za budućnost demokracije ili populizam ima i svoje drugo i drugačije lice kojim zapravo može pomoći opstanku i razvoju demokracije?

Dva lica populizma?

Na koje se načine može promatrati odnos između demokracije i populizma? Dominantan je stav većine teoretičara i istraživača populizma (Taguieff, 1995; Urbinati, 1998; Ardit, 2005; Abts i Rummens, 2007; Pasquino, 2008), te naročito političara glavne struje (*mainstream*), da je populizam opasna prijetnja za stabilno funkcioniranje i opstanak demokratskih sustava. Na suprotnoj su strani vrlo rijetki teoretičari (Tännsjö, 1992) koji smatraju da je populizam zapravo najčišći oblik demokracije. Osim tih oprečnih stavova, u posljednjih dvadesetak godina pojavio se jedan broj teoretičara demokracije i populizma (primjerice Knopff, 1998; Canovan, 1999;

Meny i Surel, 2002; Mudde, 2004; Panizza, 2005) koji u činjenici jačanja populizma vide indikator postojanja problema u funkcioniranju suvremenih demokratskih političkih sustava, posebice problema u odnosima između vladajućih političkih elita i građana. Oni odnos između demokracije i populizma promatraju kao ambivalentan odnos u kojemu je, s jedne strane, pojava populizma znak da je predstavnička demokracija ozbiljno bolesna i da zahtijeva liječenje. U tom smislu populizam može odigrati i pozitivnu ulogu jer nas potiče na popravljanje i usavršavanje postojećih demokratskih poredaka. S druge strane, ako to popravljanje i usavršavanje izostane, ili nije uspješno, populizam zaista može ugroziti opstanak demokracije.

Brojni su autori koji smatraju da je populizam prijetnja demokraciji, točnije, da je populizam, kako primjerice navodi Akkerman (2003), bolest suvremenih demokratskih sustava čiju pojavu treba spriječiti ili, ako se već dogodi, liječiti. Benjamin Ardit (2005) smatra da je populizam, gledano iz perspektive funkcioniranja demokratskih političkih sustava, destabilizirajuća pojava jer unutar svake populističke mobilizacije i populističkog pokreta postoji potencijal za transformaciju demokracije u vladavinu rulje. Temeljni je problem za Arditia, ali i za većinu drugih teoretičara, u tome što populizam želi ukinuti ograničenja koja su demokratskom procesu nametnuta, a koja proizlaze iz postojanja temeljnih prava i sloboda pojedinaca. Prema populistima, koji u volji naroda vide najbolju mjeru za sva pitanja, postojanje takvih ograničenja nedemokratsko je i šteti interesima naroda. Gianfranco Pasquino (2008) navodi da je populizam sa svojim razumijevanjem ničim ograničene suverenosti naroda in-

herentno suprotstavljen suvremenoj liberalnoj demokraciji. Politička je povijest, kaže taj autor, pokazala što se može dogoditi kada narod, najčešće u situacijama krize i vođen od nekog vještog demagoga, prihvati ukidanje ograničenja većinskoj volji. Upravo su iz tog razloga populistički pokreti, koji prizivaju takvu situaciju, opasni za opstanak i stabilnost suvremenih liberalnih demokracija. Prema Pasquino, nekoliko je glavnih mehanizama putem kojih populistički pokreti podrivaju stabilnost demokratskih političkih poredaka. Populistički pokreti svoju koheziju nastoje utemeljiti jasnim distanciranjem, suprotstavljanjem, pa onda i neprijateljstvom prema svima onima koje ne smatraju dijelom pokreta. Oni koji nisu dio pokreta nisu politički takmaci ili suparnici, već neprijatelji. To neprijateljstvo onemogućuje svaku vrstu pregovaranja, dogovaranja i suradnje, što nemogućim čini bilo kakav politički kompromis. Osim toga, odbacujući institucije političkoga predstavništva i prihvaćajući vodeću ulogu populističkog lidera, populisti odbacuju sve političke prijedloge osim onih koji dolaze izravno od njihova lidera. U situaciji u kojoj populisti osvajaju vlast ili u njoj sudjeluju vrlo se brzo, smatra Pasquino, pokazuje da oni nisu sposobni ispuniti obećanja koja su davali dok su bili u opoziciji. To može, u boljoj varijanti, rezultirati produbljenom društvenom i političkom krizom i odlaskom populista s vlasti, dok u lošijoj varijanti populisti odbacuju demokratski okvir i počinju se služiti nasiljem kako bi opstali na vlasti.¹⁵

¹⁵ Dominantan je stav većine teoretičara populizma da populisti nakon dolaska na vlast odbacuju svoje radikalne stavove i približavaju se političkim stajalištima glavne struje (*mainstream*). Kao druga opcija navodi se si-

Pasquino stoga smatra da gotovo svaki populistički pokret, dovodeći u pitanje vladavinu prava, predstavničke institucije i politički kompromis, u sebi sadrži sjeme totalitarnog poretka.

Abts i Rummens (2007) vrlo detaljno opisuju kakva je prijetnja populizam za demokratske političke poretke. Navode da demokracija promovira otvoreno i pluralno društvo, dok populizam insistira na zatvorenom kolektivnom identitetu koji potiskuje svaki oblik individualne raznolikosti. Suvremena demokracija, prema tim autorima, razumijeva suvremeno političko stanje kao ujedinjenost u različitosti. Politička sfera u demokratskim sustavima treba poslužiti kao prostor razrješavanja društvenih konflikata. Posebice se to odnosi na zakonodavna tijela kojima je funkcija omogućiti da se društvena različitost transferira u simboličko političko jedinstvo, pri čemu je važno da je taj proces kontinuirano otvoren za promjene. Politika je, u demokratskim sustavima, prostor u kojem se s političkim protivnicima natječemo za stjecanje moći i privremeno osvajanje i obavljanje vlasti. Pritom protivnici nisu neprijatelji koje zbog mišljenja različitog od našeg treba uništiti, nego legitimni politički supar-

tuacija u kojoj populisti vrlo brzo pokazuju nesposobnost za rješavanje najvažnijih društvenih problema te kao posljedicu toga gube vlast. Međutim, nekoliko empirijskih slučajeva sugerira da populisti mogu jedno duže vrijeme opstati na vlasti ne odbacujući populističku ideologiju. Možda je najbolji primjer za takvu situaciju bila vladavina populističkog političara Silvia Berlusconi u Italiji, pri čemu je zanimljivo da je u vladajućoj koaliciji sudjelovala i druga populistička stranka, *Sjeverna liga*, koja također nije činila ništa kako bi se približila pozicijama etabliranih političkih stranaka.

nici. Iako se ne slažemo s njihovim političkim stavovima i vrijednostima, ne dovodimo u pitanje njihovo pravo da u političkoj sferi zastupaju svoje ideje. Time se u demokracijama događa trenutak međusobnoga priznavanja i uvažavanja koje omogućuje postizanje simboličkoga političkog jedinstva. Pritom se uvijek poštuju različitost, individualna prava i otvorenost političkog procesa. Ti autori navode da problem populizma nije u tome što njegovi zagovornici kritiziraju aktualno funkcioniranje politike i zakonodavnih tijela, nego u tome što taj proces žele zamijeniti neposrednom vladavinom naroda u kojoj bi otvorenost političkog procesa za nova rješenja bila dovedena u pitanje. Izbori i deliberacija, koje Abts i Rummens vide konstitutivnim osiguračima otvorenosti političkog procesa, za populiste su mehanizmi koje treba ukinuti jer ograničavaju direktno izražavanje narodne volje. Izbori su za populiste nepotrebni jer se, budući da je narod homogen, želje i interesi pojedinaca podudaraju sa željama kolektiviteta. Na taj se način delegitimiraju bilo kakva drugačija politička razmišljanja i politički akteri. Bilo koji politički akter koji se suprotstavlja populistima biva proglašen neprijateljem naroda, odnosno političkim neprijateljem.¹⁶ Takvi akteri, prema populistima, trebaju biti uklonjeni iz po-

¹⁶ O populizmu kao fenomenu koji se pojavljuje kao posljedica jačanja masovnog društva te koji obilježava negiranje pluralnosti i naglašavanje uniformnosti pisao je već krajem 1950-ih godina američki sociolog William Kornhauser u svojoj knjizi *The Politics of Mass Society*. U njoj izražava, slično teoretičarima suvremenog populizma, strah od jačanja masovnih populističkih pokreta koji su zbog svojih totalitarnih potencijala, a unatoč upotrebi demokratske retorike, prijetnja stabilnosti demokratskih političkih poredaka.

litičke sfere ili, u radikalnijim varijantama, iz samog društva. Time autori žele pokazati da populistička ideja u sebi sadrži elemente autoritarizma, pa čak i totalitarizma.¹⁷ Stoga, koliko god nam se iz današnje perspektive činilo da je nemoguće očekivati takvu regresiju postojećih demokratskih poredaka, jačanje populizma ozbiljan je razlog za zabrinutost.

Iz ovdje prikazanih kritika populizma vidljivo je kako većina autora pretpostavlja da populizam narušava uobičajeno stabilno funkcioniranje suvremenih demokratskih političkih sustava. Međutim, neovisno o pojavi i jačanju populizma, brojni su pokazatelji da se suvremena liberalna demokracija u posljednjih nekoliko godina nalazi u ozbiljnoj krizi. Pritom se tu ne radi tek o nezadovoljstvu aktualnim funkcioniranjem demokratskih političkih sustava, nego o sve nižim razinama potpore građana liberalnoj demokraciji kao režimu. Brojni su politolozi koji u svojim radovima opisuju aktualnu krizu demokracije, analiziraju njezine uzroke i moguća nova rješenja za prevladavanje krize. Ovdje možemo istaknuti britanskog politologa Colina Croucha koji se u svojim radovima (2000; 2004) bavi upravo problemom krize suvremenih demokracija. Crouch navodi da se početkom 21. stoljeća nalazimo u situaciji koju označava pojmom postdemokracije. Pod tim pojmom razumijeva stanje, ali i proces

¹⁷ Nadia Urbinati (1998) smatra da je važno razlikovati političke stranke i pokrete koji se koriste populističkim stilom i koji, nakon što osvoje vlast ili u njoj sudjeluju, normaliziraju svoje političke programe i političko djelovanje. Međutim, u slučaju populističkih pokreta i stranaka kojima je populizam ideologija populistički režim može opstati samo ako postane autoritaran i despotski.

udaljavanja od demokratskih ideala i načela. Tako postdemokraciju obilježava situacija u kojoj su interesi moćnih manjina postali važniji od interesa velikog dijela stanovništva. Politička vlast koncentrirana je u rukama profesionalnih političara, ali prava ekonomska i politička moć, koja ima bitan utjecaj na načine djelovanja vlasti, nalazi se u rukama poslovnih krugova. Političke rasprave postale su strogo kontrolirani medijski spektakl, pri čemu političke i poslovne elite, u suradnji s medijskima, potpuno nadziru politički dnevni red i ne dopuštaju raspravu o stvarnim društvenim i političkim problemima. Istodobno, građani postaju sve više politički apatični, otuđeni i frustrirani. Postdemokracija je stanje u kojemu su demokratski instituti i institucije još uvijek formalno prisutni, ali se politička praksa sve više udaljava od demokratskih ideala.

I velik broj drugih teoretičara i istraživača demokracije, iako su možda nešto blaži u opisu aktualne situacije, smatra da su suvremene liberalne demokracije u krizi. Brojni su empirijski pokazatelji te krize, pa tako u većini etabliranih demokracija u posljednjih desetak godina svjedočimo sve nižim razinama izlaska građana na izbore, erodirajućim razinama političkog povjerenja, izrazito visokim razinama nezadovoljstva aktualnim funkcioniranjem demokracije te, što je najveći razlog za zabrinutost, rastućim razinama nepovjerenja u demokraciju kao najbolji ili najmanje loš način organiziranja političkog života.¹⁸ Danas je teza o krizi demokracije naširoko prihvaćena u politološkim krugovima, a sve

¹⁸ Takvi trendovi potvrđeni su u brojnim recentnim politološkim istraživanjima i studijama (primjerice, Dalton, 2004; Torcal i Montero, 2006; Deth, Montero i Westholm, 2007).

veći broj politologa, ali i drugih društvenih znanstvenika, analizira i ispituje mogućnosti nadilaženja krize. Brojni su recentni radovi (primjerice, Keane, 2009; Alonso, Keane i Merkel, 2011; Beyme, 2011) koji tematiziraju moguće buduće scenarije razvoja predstavničke demokracije, pri čemu značajan broj teoretičara u ta promišljanja uključuje i pojavu populizma.¹⁹

¹⁹ Tema krize i budućnosti predstavničke demokracije izrazito je zanimljiva, no s obzirom na to da svojom širinom i kompleksnošću uvelike nadilazi okvire ovoga rada, ovdje je moguće tek spomenuti glavne smjerove razmišljanja u okviru demokratske teorije. Jedna grupa teoretičara, među kojima su i neki najugledniji svjetski politolozi (primjerice Alonso, Keane i Merkel, 2011), zalaže se za očuvanje predstavničke demokracije i smatra da se postojeća kriza može prevladati manjim reformama institucija i instituta, pri čemu te reforme trebaju voditi povećanju inkluzivnosti i transparentnosti političkih procesa. Druga, iako ne jako koherentna, grupu teoretičara čine oni koji se također zalažu za očuvanje predstavničke demokracije, ali smatraju da se to može učiniti samo dubljim i opsežnijim promjenama. Oni se razlikuju s obzirom na to koji problem smatraju najozbiljnijim te na koji bi ga način trebalo riješiti. Tako jedna grupa smatra da je najveći problem suvremenih demokracija izrazito slabo sudjelovanje građana u političkim procesima. Rješenje vidi u osuvremenjenom modelu sudioničke demokracije kojim se želi uključiti što veći broj građana u procese političkog odlučivanja, osmisliti nove mehanizme političkog sudjelovanja građana te proširiti demokratsko načelo i na druge sfere života (primjerice, Wright, 2010; Pateman, 2012). Za teoretičare koji se zalažu za model raspravne demokracije (primjerice, Elster, 1998; Fishkin i Laslett, 2003; Fishkin, 2009) temeljni je problem suvremene demokracije nedostatak kvalitetne političke rasprave o najvažnijim pitanjima suvremenih društava. Bez takve rasprave, koja

Ovdje nas zanimaju oni teoretičari koji pojavu populizma tumače kao znak ozbiljne krize predstavničke demokracije te analiziraju može li populizam, ukazujući na potrebu popravljanja i usavršavanja postojećih demokratskih poredaka, imati i pozitivno lice. Anali-

se treba odvijati među političkim elitama, ali i među građanima, teško je, smatraju zagovornici raspravne demokracije, očekivati donošenje razboritih političkih odluka. Zagovaratelji modela asocijativne demokracije (Hirst, 1993) smatraju pak da suvremene demokracije najviše "muči" problem nedovoljno kvalitetnog javnog upravljanja, koji nastaje uslijed činjenice da dva klasična mehanizma upravljanja društvenim procesima – država i tržište – nisu u stanju kvalitetno odgovoriti na izazove koji se javljaju u suvremenim društvima. Stoga se oni zalažu za ojačavanje trećeg sektora, koji čine dobrovoljna i demokratski ustrojena udruženja, koji bi na sebe trebao preuzeti važan dio upravljačkih aktivnosti. Međutim, javljaju se i teoretičari koji nas upozoravaju da kriza može dovesti i do nekih drugih, za demokraciju puno lošijih ishoda. Tako nas neki od njih upozoravaju da je, koliko god nam se to do nedavno činilo nezamislivo, moguća direktna regresija u neki od nedemokratskih oblika vladavine. Recentni primjeri političke situacije u Grčkoj i Italiji naveli su već i neke analitičare (primjerice, Bešker, 2011; Pavičić, 2011) da tehnokraciju označe kao novu alternativu demokraciji. Pritom se pod tehnokracijom razumijeva režim u kojemu predstavnici naroda svojevrijedno prepuštaju vlast u ruke eksperata, odričući se vlasti koja im je povjerenjena na izborima. O drugom mogućem obliku regresije demokratskih režima piše Azar Gat (2012 [2007]) koji smatra da demokratskim sustavima prijeti autoritarizam. Prema Gat, ekonomski uspjeh Kine, postignut uspješnom kombinacijom kapitalističke ekonomije i autoritarnog političkog sustava, mogao bi biti uzor i nekim drugim danas demokratskim državama, naročito u situacijama ozbiljne ekonomske krize.

zirajući radove takvih teoretičara, može se ustanoviti kako oni misle da je pojava populizma svojevrsno upozorenje koje sugerira postojanje ozbiljnih problema u funkcioniranju i djelotvornosti demokratskih političkih sustava. Pritom se ti teoretičari mogu razlikovati s obzirom na glavni problem za koji misle da ga pojava populizma indicira.

Tako Margaret Canovan (1999) upozorava da se populizam ne bi trebao brzopleto i *a priori* označavati kao prijetnja demokraciji. To naročito vrijedi za one populističke pokrete koji nastoje politički mobilizirati i uključiti prethodno marginalizirane građane te koji se približavaju idealu sudioničke demokracije.²⁰ Jačanje populizma treba nas, smatra Canovan, potaknuti da se zapitamo o istinitosti populističkih tvrdnji koje se odnose na teze o pervertiranju demokracije. Tako nam populizam pomaže da bolje shvatimo funkcioniranje suvremenih demokracija i kompleksnih uvjeta u kojima se to funkcioniranje odvija. Prema Canovan, populistička su obećanja o ukidanju predstavničkih institucija naivna jer suvremena demokracija

²⁰ Ovdje treba napomenuti da je ideja sudioničke demokracije, koja se javlja 1960-ih godina, također bila reakcija na krizu predstavničke demokracije, no zagovornici sudioničke demokracije (Pateman, 2012) naglašavaju da se oni od populista razlikuju s obzirom na pretpostavke sudjelovanja građana u političkom procesu. Prema Pateman, sudionička demokracija pretpostavlja informirano i odgovorno građanstvo, pri čemu se ta razina građanske svijesti nastoji postići bilo obrazovanjem bilo sudjelovanjem građana u političkim raspravama. Zagovornici sudioničke demokracije žele, dakle, osnažiti građane te ih potaknuti da sami odlučuju o političkim pitanjima, dok populisti žele samo promijeniti poziciju građana u okviru političkog sistema.

ja ne može funkcionirati bez institucija i predstavnika. Istodobno, populistički napad na partitokraciju, to jest na etablirane političke stranke, može dovesti do utemeljenja novih političkih stranaka ili do reforme institucionalne strukture, što može pridonijeti obnovi demokracije.

Meny i Surel (2002) navode kako je pojava i jačanje populizma znak da se praktično funkcioniranje demokracije previše udaljilo od ideala. Pritom je zanimljivo njihovo tumačenje razloga zbog kojih većina teoretičara demokracije, te posebice političara glavne struje (*mainstream*), opisuje populizam kao opasnu patologiju demokracije. Oni napominju da ta kritika populizma uglavnom počiva na minimalističkom razumijevanju demokracije, to jest na teoriji demokratskog elitizma prema kojoj se politička uloga građana svodi na izbor političkih predstavnika putem povremenoga glasovanja na kompetitivnim izborima.²¹ Političko djelovanje građana

na izvan i iznad okvira izbora onih koji će ih zastupati, a zapravo donositi sve važne političke odluke, jest, prema teoriji demokratskog elitizma, ozbiljna prijetnja stabilnosti demokratskih političkih poredaka. Jasno je da je, promatrano iz te perspektive, populizam, s isticanjem direktnog sudjelovanja građana i insistiranjem na ukidanju predstavničkih institucija, ozbiljna prijetnja. Meny i Surel zaključuju kako nas pojava populizma i ideja populističke demokracije upozoravaju da građani više nisu zadovoljni aktualnim stanjem u kojemu se pod krinkom predstavničke demokracije prakticira elitistički model. Na istom tragu Alfio Mastropaolo (2008) navodi da nije slučajno što populizam jača istodobno s jačanjem neoliberalne paradigme u ekonomiji i politici. U političkoj sferi to znači svođenje građana na potrošače koji na političkom tržištu svake četiri godine mogu izabrati određeni proizvod, a nakon toga se trebaju povući u svoje privatne sfere. Takva paradigma tretira svaki drugi oblik političkog sudjelovanja građana kao smetnju i prijetnju učinkovitom odvijanju političkih i, prije svega, ekonomskih procesa. Pojava populizma, prema Mastropaolu, upozorenje je da među građanima postoji nezadovoljstvo takvim modelom.

Jedna grupa teoretičara smatra kako je jačanje populizma upozorenje da su suvremene demokracije režimi u kojima je vladavina prava divinizirana, a sudjelovanje građana potpuno zanemareno. Paradigmatski je primjer takva razmišljanja članak kanadskoga politologa Rainera Knopffa *Populism and the Politics of Rights: The Dual Attack on Representative Democracy* (1998). Knopff smatra da u suvremenim demokracijama dominira sudska vlast, a takvu paradigmu naziva politika prava (*politics of rights*). U

²¹ Kao primjere autora koji u svojim radovima zagovaraju demokratski elitizam Meny i Surel navode Josepha Schumpetera (1943) i Giovannia Sartoria (1987). Jedan od teoretičara koji smatraju da je predstavnička demokracija tek krinka za vladavinu elita jest Edmund Morgan (1988), koji navodi da je vladavina naroda fikcija koja je intencijski osmišljena kako bi, kao izvor legitimnosti političke vlasti u predstavničkoj demokraciji, zamijenila drugu fikciju i drugi izvor političke legitimnosti, a to je božansko pravo kraljeva. Taj autor navodi da "su političke elite osmislile koncept suverenosti naroda, no istodobno su tu suverenost prenijele na sebe... koristeći se frazom vladavine u ime naroda, postale su politički svemoćne" (49-50). Takav mit o suverenosti naroda pomogao je predstavničkoj demokraciji u dobivanju političke legitimnosti, no istodobno je kod građana stvorio očekivanja koja generiraju nezadovoljstvo aktualnim funkcioniranjem demokracije.

takvim modelima vlast ne samo da nije u rukama građana nego se ona postupno sve više oduzima i izabranim predstavnicima i pozicionira u ruke imenovanih sudaca. Vladavina prava za suvremena je društva postala, prema Knopffu, ono što je za predliberalnu teokratsku politiku bio Bog: vrhovni transpolitički arbitar koji je iznad svih postojećih političkih podjela. Najvažniji politički sukobi razrješavaju se u sudskoj sferi, pri čemu se odluke sudaca ispituju u puno manjoj mjeri od odluka koje donose političari. U praksi suci su zapravo dobro umreženi s političkom klasom, pa najčešće, pod krinkom osiguranja vladavine prava, a u suradnji s političkom klasom, osiguravaju i promoviraju neke partikularne interese. Takva divinizacija vladavine prava i pomicanje donošenja ključnih odluka iz političke u sudsku sferu opasni su, a populizam je, prema Knopffu, reakcija na takvu situaciju.

Zaključno, recentna literatura o odnosu populizma i demokracije navodi na potvrdu teze o postojanju dvaju lica populizma. S jedne strane, populizam i populistički pokreti zasigurno su prijetnja idealu i praksi liberalne demokracije. O tome nam možda najbolje svjedoči politička povijest 20. stoljeća koja pokazuje da su neki izvorno populistički pokreti završili u autoritarnim ili totalitarnim oblicima vladavine. No, s druge strane, jačanje populizma može biti i koristan korektiv inherentnim sklonostima suvremenih predstavničkih demokracija da se razvijaju isključivo u smjeru elitističke demokracije, to jest demokratskog elitizma. Također, mobiliziranjem i uključivanjem u politički proces onih koji su prethodno bili marginalizirani i pasivni populizam politički glavne struje (*mainstream*) šalje poruku da se previše udaljila od mišljenja i interesa obi-

nih građana. Ukratko, populizam može pomoći liberalnim demokracijama da shvate kako diviniziranje liberalnog, a zanemarivanje demokratskog segmenta može dovesti do ozbiljnih kriza. Koji će od tih tipova odnosa demokracije i populizma biti prisutan u nekoj konkretnoj situaciji, ne može se *a priori* teorijski odrediti. Za to nam je potrebna empirijska analiza ideologija i djelovanja pojedinih populističkih pokreta.

Zaključak

Suvremeni je populizam fenomen koji je tematiziran u brojnim politološkim studijama i istraživanjima. Za razliku od radova i istraživanja objavljenih 1960-ih i 1970-ih godina koji su bili usredotočeni na detaljan opis pojedinih populističkih pokreta bez pokušaja šire generalizacije, u recentnim studijama koriste se različiti pristupi. Jedan broj istraživača i dalje se bavi studijama određenih populističkih pokreta, no sve je veći broj radova u kojima se pokušavaju klasificirati različiti tipovi populizma. Osim toga nastao je i značajan broj radova u kojima autori nastoje ustanoviti zajednička obilježja populističkih pokreta i konstruirati idealni tip populizma. Ovaj rad bavio se upravo tom posljednjom vrstom radova. Pregledom i analizom recentne literature pokušalo se odgovoriti na nekoliko pitanja: Kakvo je razumijevanje populizma u recentnoj politološkoj literaturi? Može li se populizam smatrati populističkom ideologijom? Koji su glavni razlozi pojave i jačanja suvremenih populističkih pokreta? Kakav je odnos suvremenog populizma i demokracije?

Zaključci analize navedene literature mogu se sažeti u nekoliko točaka. Prvo, većina teoretičara smatra da se suvreme-

ni populizam može tretirati kao politička ideologija, a ne samo kao politički stil ili politički diskurs. Pritom se, međutim, ističe da, s obzirom na to da je populizam slabo utemeljena ideologija, ne treba očekivati da će imati jednaku razinu intelektualne konzistencije i rafiniranosti kao ostale političke ideologije. Većina teoretičara kao glavna obilježja populizma navodi pozivanje na narod i antagonistički odnos prema elitama i "opasnim drugima", ali tome dodaje kako u konkretnim slučajevima populistički pokreti trebaju dodatne vrijednosti i stavove da bi političkom svijetu dali smisao.

Drugo, pregled i sinteza literature koja se bavi suvremenim populizmom omogućuju da se postavi teza prema kojoj se glavni razlozi pojave i jačanja populističkih pokreta mogu razvrstati u nekoliko grupa. U prvu grupu mogu se svrstati latentni razlozi koji proizlaze iz strukture i funkcioniranja suvremenih demokratskih političkih sustava. Pritom se jedan razlog pojavljuje zbog napetosti između liberalnog i demokratskog dijela političkog poretka suvremenih društava. Drugi razlog latentno je prisutan uslijed dubokog jaza između demokratskih ideala i stvarnog funkcioniranja demokratskih političkih sustava. Drugu grupu čine kontekstualni razlozi, pod kojima se prije svega razumijevaju ekonomske i političke krize koje se javljaju u određenim društvima, a koje mogu stvoriti plodno tlo za jačanje populizma. U posljednju, treću grupu mogu se ubrojiti akteri čije je postojanje važan uvjet pojave snažnih populističkih pokreta. To se prije svega odnosi na populističke lidere koji, iskorištavajući pogodne uvjete, artikuliraju zahtjeve i težnje populističkih pokreta. Važnu ulogu u tom artikuliranju imaju masovni mediji koji, ako su skloni populističkim liderima i njihovi-

vim pokretima, olakšavaju njihovo djelovanje i jačanje. Populizam je latentno prisutan u strukturi i praksi suvremenih liberalno-demokratskih političkih poredaka, a oživljava i jača u situacijama velikih društvenih, ekonomskih i političkih kriza, i to posebice u slučajevima pojave vještih i karizmatičnih populističkih lidera te postojanja masovnih medija koji su skloni davati velik prostor populističkim idejama i pokretima.

Treće, odnos populizma prema demokraciji može se promatrati na bar dva načina. S jedne strane, populizam i populistički pokreti zasigurno su prijetnja idealu i praksi liberalne demokracije. S druge strane, jačanje populizma može biti i koristan korektiv inherentnim sklonostima suvremenih predstavničkih demokracija da se razvijaju isključivo u smjeru elitističke demokracije, to jest demokratskog elitizma. Također, mobiliziranjem i uključivanjem u politički proces onih koji su prethodno bili marginalizirani i pasivni populizam politički glavne struje (*mainstream*) šalje poruku da se previše udaljila od mišljenja i interesa običnih građana.

Uvidi iz recentne literature sugeriraju nam da populizam zasigurno nije najčišći oblik demokracije, ali ni njen smrtni neprijatelj. Populizam je bolje promatrati kao zrcalni odraz demokracije koji onima što zagovaraju demokraciju omogućuje da promišljaju o nedostacima i mogućim reformama postojećih demokratskih poredaka. Populizam nije, dakle, isključivo patologija demokracije, nego i pokazatelj njene krize i malaksalosti koju bi političke elite i građani trebali shvatiti ozbiljno. Pojava i jačanje populizma podsjećaju nas da demokracija nije zauvijek dano stanje, nego režim koji političkim procesom neprestano treba obnavljati.

LITERATURA

- Abts, Koen i Rummens, Stefan, 2007: Populism versus Democracy, *Political Studies* (55): 405-424.
- Akkerman, Tjitske, 2003: Populism and Democracy: Challenge or Pathology?, *Acta Politica* (38)1: 147-159.
- Albertazzi, Daniele, 2008: Switzerland: Yet Another Populist Paradise, u: Albertazzi, Daniele i McDonnell, Duncan (eds.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Palgrave, New York: 100-118.
- Albertazzi, Daniele i McDonnell, Duncan, 2008: The Sceptre and the Spectre, u: Albertazzi, Daniele i McDonnell, Duncan (eds.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Palgrave, New York: 1-11.
- Alonso, Sonia, Keane, John i Merkel, Wolfgang, 2011: Rethinking the future of representative democracy, u: Alonso, Sonia, Keane, John i Merkel, Wolfgang (eds.), *The Future of Representative Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge: 1-22.
- Arditi, Benjamin, 2005: Populism as Internal Periphery of Democratic Politics, u: Panizza, Francisco (ed.), *Populism and the Mirror of Democracy*, Verso, London: 72-98.
- Arter, David, 2010: The Breakthrough of Another West European Populist Radical Right Party? The Case of True Finns, *Government and Opposition* (45)4: 484-504.
- Bešker, Inoslav, 2011: Desnica maršira, *Jutarnji list*, 31. prosinca.
- Betz, Hans-Georg, 1994: *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*, MacMillan, London.
- Betz, Hans-Georg i Johnson, Carol, 2004: Against the Current – Stemming the Tide: the Nostalgic Ideology of the Contemporary Radical Populist Right, *Journal of Political Ideologies* (9)3: 311-327.
- Beyme, Klaus von, 2011: Representative democracy and the populist temptation, u: Alonso, Sonia, Keane, John i Merkel, Wolfgang (eds.), *The Future of Representative Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge: 50-73.
- Canovan, Margaret, 1981: *Populism*, Harcourt Brace Jovanovich, New York – London.
- Canovan, Margaret, 1984: “People”, Politicians and Populism, *Government and Opposition* (19)3: 312-327.
- Canovan, Margaret, 1999: Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy, *Political Studies* (47)1: 2-16.
- Canovan, Margaret, 2002: Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy, u: Meny, Yves i Surel, Yves (eds.), *Democracies and the Populist Challenge*, Palgrave, Basingstoke: 25-44.
- Canovan, Margaret, 2004: Populism for Political Theorists?, *Journal of Political Ideologies* (9)3: 241-252.
- Canovan, Margaret, 2005: *The People*, Polity Press, Cambridge.
- Cipek, Tihomir, 2009: “Zakon traži pravdu”: Populizam u Poljskoj, *Međunarodne studije* (9)4: 39-51.
- Crouch, Colin, 2000: *Coping with Post-Democracy*, Fabien Society, London.
- Crouch, Colin, 2004: *Post-Democracy*, Polity, London.

- Dahl, Robert, 1999 [1989]: *Demokracija i njezini kritičari*, Politička kultura, Zagreb.
- Dalton, Russell, J., 2004: *Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*, Oxford University Press, New York.
- Decker, Frank, 2003: The Populist Challenge to Liberal Democracy, *International Politics and Society* (3): 47-59.
- Decker, Frank, 2008: Germany: Right-wing Populist Failures and Left-wing Successes, u: Albertazzi, Daniele i McDonnell, Duncan (eds.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Palgrave, New York: 119-134.
- Decker, Frank i Hartleb, Florian, 2007: Populism on Difficult Terrain: The Right- and Left-Wing Challenger Parties in the Federal Republic of Germany, *German Politics* (16)4: 434-454.
- Deth, Jan W. van, Montero, Jose Ramon i Westholom, Anders (eds.), 2007: *Citizenship and Involvement in European Democracies*, Routledge, London.
- Di Tella, Torcuato, 1995: Populism, u: Lipset, Seymour M. (eds.), *The Encyclopedia of Democracy*, Congressional Quarterly Books, Washington: 985-989.
- Elster, Jon (ed.), 1998: *Deliberative Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Fishkin, James, 2009: *When the People Speak: Deliberative Democracy and Public Consultation*, Oxford University Press, Oxford.
- Fishkin, James i Laslett, Peter, 2003: *Debating Deliberative Democracy*, Blackwell Publishing, Oxford.
- Foley, Elizabeth, 2012: *The Tea Party: Three Principles*, Cambridge University Press, New York.
- Formisano, Ronald, 2012: *The Tea Party: Brief History*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Freedon, Michael (ur.), 2006 [1996]: *Političke ideologije: novi prikaz*, Algoritam, Zagreb.
- Gapper, Stuart, 2003: The Rise and Fall of Germany's Party of Democratic Socialism, *German Politics* 12(2): 65-85.
- Gat, Azar, 2012 [2007]: The Return of Authoritarian Great Powers, u: Rose, Gideon i Tepperman (eds.), *The Clash of Ideas: The Ideological Battles that Made the Modern World – And Will Shape the Future*, Foreign Affairs, New York.
- Goodwyn, Lawrence, 1976: *Democratic Promise: The Populist Movement in America*, Oxford University Press, Oxford.
- Hawkins, Kirk A., 2010: *Venezuela's Chavismo and Populism in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Heinisch, Reinhard, 2008: Austria: The Structure and Agency of Austrian Populism, u: Albertazzi, Daniele i McDonnell, Duncan (eds.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Palgrave, New York: 67-83.
- Hellström, Andres i Nilsson, Tom, 2010: "We Are the Good Guys": Ideological positioning of the nationalist party Sverigedemokraterna in Contemporary Swedish politics, *Ethnicities* (10)1: 55-76.
- Hirst, Paul, 1993: *Associative Democracy*, Polity, London.

- Holland, Tom, 2003: *Rubicon: The Last Years of the Roman Republic*, Abacus, London.
- Ionescu, Ghita i Gellner, Ernest (eds.), 1969: *Populism: its Meanings and National Characteristics*, Weidenfeld&Nicolson, London.
- Jansen, Robert S., 2011: Populist Mobilization: A New Theoretical Approach to Populism, *Sociological Theory* (29)2: 75-96.
- Kazin, Michael, 1995: *The Populist Persuasion: An American History*, Basic Books, New York.
- Keane, John, 2009: *The Life and Death of Democracy*, Pocket Books, London.
- Knopff, Rainer, 1998: Populism and the Politics of Rights: The Dual Attack on Representative Democracy, *Canadian Journal of Political Science* (31)4: 683-705.
- Kornhauser, William, 1959: *The Politics of Mass Society*, Routledge, London.
- Macpherson, Crawford B., 2011 [1977]: *The Life and Time of Liberal Democracy*, Oxford University Press, Oxford.
- Mair, Peter, 2002: Populist Democracy vs Party Democracy, u: Meny, Yves i Surel, Yves (eds.), *Democracies and the Populist Challenge*, Palgrave, Basingstoke: 81-98.
- Mastropaolo, Alfio, 2008: Politics against Democracy: Party Withdrawal and Populist Breakthrough, u: Albertazzi, Daniele i McDonnell, Duncan (eds.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Palgrave, New York: 30-48.
- Mazzoleni, Gianpietro, 2008: Populism and the Media, u: Albertazzi, Daniele i McDonnell, Duncan (eds.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Palgrave, New York: 49-64.
- Meny, Yves i Surel, Yves, 2002: The Constitutive Ambiguity of Populism, u: Meny, Yves i Surel, Yves (eds.), *Democracies and the Populist Challenge*, Palgrave, Basingstoke: 1-21.
- Morgan, Edmund, 1988: *Inventing the People: the Rise of Popular Sovereignty in England and America*, Norton, New York.
- Morstein-Marx, Robert, 2003: *Mass Oratory and Political Power in the Late Roman Republic*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Mouffe, Chantal, 2005: The "End of Politics" and the Challenge of Right-wing Populism, u: Panizza, Francisco (ed.), *Populism and the Mirror of Democracy*, Verso, London: 50-71.
- Mudde, Cas, 2004: The Populist Zeitgeist, *Government and Opposition* (39)4: 541-563.
- Müller, Wolfgang C., 2002: Evil or the "Engine of Democracy"? Populism and Party Competition in Austria, u: Meny, Yves i Surel, Yves (eds.), *Democracies and the Populist Challenge*, Palgrave, Basingstoke: 155-175.
- Oesch, Daniel, 2008: Explaining Workers' Support for Right-Wing Populist Parties in Western Europe: Evidence from Austria, Belgium, France, Norway, and Switzerland, *International Political Science Review* (29)3: 349-373.
- Oswald, Franz, 2002: *The Party that came out of the Cold War: The Party of Democratic Socialism in United Germany*, Praeger, Westport.
- Panizza, Francisco, 2005: Populism and the Mirror of Democracy, u: Panizza, Francisco (ed.), *Populism and the*

- Mirror of Democracy*, Verso, London: 1-31.
- Papadopoulos, Yannis, 2002: Populism, the Democratic Question, and Contemporary Governance, u: Meny, Yves i Surel, Yves (eds.), *Democracies and the Populist Challenge*, Palgrave, Basingstoke: 45-61.
- Pasquino, Gianfranco, 2008: Populism and Democracy, u: Albertazzi, Daniele i McDonnell, Duncan (eds.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Palgrave, New York: 15-29.
- Pateman, Carole, 2012: Participatory Democracy Revisited, *Perspectives on Politics* (10)1: 7-20.
- Pavičić, Jurica, 2011: Era post-demokracije, *Jutarnji list*, 31. prosinca.
- Plattner, Marc F., 2010: Populism, Pluralism, and Liberal Democracy, *Journal of Democracy* (21)1: 81-92.
- Rochlin, James, 2007: Latin America's Left Turn and the New Strategic Landscape: The Case of Bolivia, *Third World Quarterly* (28)7: 1327-1342.
- Rydgren, Jens, 2004: Explaining the Emergence of Radical Right-Wing Populist Parties: The Case of Denmark, *West European Politics* (27)3: 474-502.
- Rydgren, Jens, 2007: The Sociology of Radical Right, *Annual Review of Sociology* (33): 241-262.
- Rydgren, Jens, 2008: The Scandinavian Exception, u: Albertazzi, Daniele i McDonnell, Duncan (eds.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Palgrave, New York: 135-150.
- Sartori, Giovanni, 1987: *The Theory of Democracy Revisited*, Chatham House Publishers, Chatham.
- Schumpeter, Joseph A., 2003 [1943]: *Capitalism, Socialism & Democracy*, Routledge, London.
- Shils, Edward A., 1956: *The Torment of Secrecy: The Background and Consequences of American Security Policies*, Free Press, Glencoe.
- Skocpol, Theda i Williamson, Vanessa, 2012: *The Tea Party and the Remaking of Republican Conservatism*, Oxford University Press, Oxford.
- Surel, Yves, 2002: Populism in the French Party System, u: Meny, Yves i Surel, Yves (eds.), *Democracies and the Populist Challenge*, Palgrave, Basingstoke: 139-154.
- Taggart, Paul, 2000: *Populism*, Open University Press, Buckingham.
- Taggart, Paul, 2002: Populism and the Pathology of Representative Politics, u: Meny, Yves i Surel, Yves (eds.), *Democracies and the Populist Challenge*, Palgrave, Basingstoke: 62-80.
- Taggart, Paul, 2004: Populism and representative politics in contemporary Europe, *Journal of Political Ideologies* (9)3: 269-288.
- Taguieff, Pierre A., 1995: Political science confronts populism: from a conceptual mirage to a real problem, *Telos* (103): 9-44.
- Tännsjö, Torbjorn, 1992: *Populist Democracy: A Defence*, Routledge, London.
- Tarchi, Marco, 2002: Populism Italian Style, u: Meny, Yves i Surel, Yves (eds.), *Democracies and the Populist Challenge*, Palgrave, Basingstoke: 120-138.
- Tarchi, Marco, 2008: Italy: A Country of Many Populisms, u: Albertazzi, Daniele i McDonnell, Duncan (eds.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, Palgrave, New York: 84-99.

- Torcal, Mariano i Montero, Jose Ramon (eds.), 2006: *Political Disaffection in Contemporary Democracies*, Routledge, London.
- Torre, Carlos de la, 2010: *Populist Seduction in Latin America: The Ecuadorian Experience*, Ohio University Press.
- Urbinati, Nadia, 1998: Democracy and Populism, *Constellations* (5)1: 110-124.
- Weyland, Kurt, 2001: Clarifying a Contested Concept. Populism in the Study of Latin American Politics, *Comparative Politics* (34)1: 1-22.
- Wright, Erik Olin, 2010: *Envisioning Real Utopias*, Verso, London.
- Zakaria, Fareed, 2003: *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, W. W. Norton, New York.
- Zakošek, Nenad, 2010: Zauzdani populizam: fenomen Milana Bandića, *Političke analize* (1)1: 6-10.
- Zaslove, Andrej, 2008: Here to Stay? Populism as a New Party Type, *European Review* (16)3: 319-336.

Contemporary Populism

SUMMARY The main objective of this paper is to fill in gaps present in Croatian political science regarding the study and research of the phenomenon of populism. The paper presents a peculiar exploratory research which has as its main goal to list and describe all the themes linked to the phenomenon of populism which might be the subjects of future research. Such a type of the paper implies an overview and analysis of the most significant recent literature on populism. Based on such analysis, the paper tries to provide answers to the following questions: What is the contemporary understanding of populism? Can populism be considered a political ideology? What are the main causes of the strengthening of populist movements in contemporary democratic societies? What is the relation between populism and democracy? In this matter, in an attempt to answer these questions, the analysis is not focused on particular populist parties and movements, but on the elements present in a larger number of cases.

KEYWORDS democracy, populism, populist movements, populist parties, crisis of contemporary liberal democracies